

2001 KRİZİNDEN
GÜNÜMÜZE TÜRKİYE
EKONOMİSİ

BÖLÜM
4

BÖLÜM 4: 2001 KRİZİNDEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Bundan önceki bölümde açıklandığı gibi 2001 krizi Türkiye ekonomisine çok büyük boyutta tahribat yapmıştır. 2001 krizi Türkiye'nin yüzde 9,5 milli gelir kaybına uğramasına, yüzde 12 dolaylarında istihdam kaybına, devletin, o günkü tabiriyle "hortumlanan" bankaların borçlarını üslenmesine ve IMF'e olan borçlarının ve bağımlılığının artmasına neden olmuştur. Ancak, daha önceki krizlerde de olduğu gibi, 2001 krizinden de gerekli dersler alınmamış, 2000 yılında devreye konan IMF reçetesinin iflas etmiş olmasına rağmen, kurtuluşu IMF reçetelerinde aramaya devam etmiştir. Türkiye, 2001 krizinden sonra da IMF bağımlılığını sürdürmüş, IMF kaynaklı reçeteleri uygulayarak daha önceki dönemlerin trend ve gelişmelerini aynen sürdürmüştür. 2001 krizinden sonra yaşanan en önemli trend, TL'nin tekrar ve önkilerinden çok daha hızlı aşırı değerlendirme eğilimine girmesidir.

Önceki bölümlerde açıkladığımız gibi Türkiye'nin yaşadığı krizlerin zemininin hazırlanmasında TL'nin aşırı değerlendirilmesinin rolü çok büyüktür. TL zaman içinde verim artışları nedeniyle değer kazanmaktadır. Bu sevinilecek bir durumdur. Bizim yaptığımız çalışmalara göre TL'nin, 1987 yılında 100 kabul edilen denge değeri, 2006 yılında 156 düzeylerine yükselmiştir. Yani, Türkiye ekonomisinde, teknolojik gelişmeler, işçi verimliliği, sermaye verimliliği ve marka ve tasarım geliştirmeleri sonucunda, 20 yılda yüzde 56 oranında verim artışı gerçekleşmiştir. Ancak, bu gerçek değerlendirme yanında TL zaman içinde "aşırı" değerlendirme trendlerine yakalanmaktadır. Şöyle ki, 1987 yılında Devlet Planlama teşkilatı tarafından 100 kabul edilen denge değeri, kanımızca, verim artışları nedeniyle, 1993 yılında 115 düzeyine çıkması gerekiyordu. Oysa, 1993 yılına kadar TL değeri yüzde 16 dolaylarında aşırı değerlendirilerek 133,8 düzeyine yükselmiştir. Bu aşırı değerlendirme, 1994 krizinin zeminini hazırlayan nedenlerden biri olmuştur. 1994 kriziyle birlikte TL'nin değeri denge değerinin de altına inerek 101 dolaylarına gerilemiştir. Bundan sonra 2001 yılına kadar TL yeniden değerlendirme seyrine girmiş, 2000 yılında TL'nin denge değerinin 136 dolaylarına yükselmesi gerekirken, tekrar yüzde 12 dolaylarında aşırı değerlendirilerek 152'ye yükselmiştir. 2001 krizinde TL değeri tekrar denge değerinin altına, 123 düzeylerine düşmüştür. 2001 krizini izleyen yıllarda ve 2006 yılına kadar TL tekrar yeniden değerlendirme eğilimine girmiştir. 2006 yılında tahmin ettiğimiz TL'nin denge değeri 156 dolaylarındadır. Fakat, TL'nin aşırı değerlendirilmesi ile ulaştığı değer 2006 yılının şubat ayında 194'tür. Diğer bir deyimle, 2001 krizini izleyen yıllarda 2006 yılının Şubat ayına kadar TL yüzde 24 aşırı değerlendirilmiştir. Aşağıda ayrıca açıklamaya çalışacağımız gibi, 2006 yılının Mayıs ve Haziran aylarında ekonomi 2000 yılının kasım ayındakine benzer bir ikazda bu-

lunmuş, kurlarda piyasa mekanizması içinde bir düzeltme yapma eğilimine girmiştir. Bu eğilim çerçevesinde döviz kurlarında yaşanan artışlar sonucunda, Haziran ayında TL'nin değeri 159 düzeyine gerilemiştir. Kurlardaki bu düzeltme eğilimi döviz üzerinden borçlu olanları ve Türkiye'deki sıcak parayı önemli boyutlarda kayıplara uğratmıştır. IMF, döviz üzerinden borçlu olanlar ve sıcak paranın arasında gerçekleşen koalisyon ile, yurt dışından yeni kaynak girişleriyle, döviz kurlarındaki yükseliş tekrar terse çevrilmiştir.⁶⁸ Aralık ayına varıldığında TL'nin değeri tekrar 181 düzeyine yükselmiş, 2007 yılı başında da yükselmeye devam etmektedir. Tahminimize göre 2006 yılı sonunda TL yüzde 13 aşırı değerlidir.

Farklı dönemlerde TL'nin aşırı değerlenmesine neden olan faktörler farklılık göstermektedir. Bir genelleme yapacak olursak, 1993 yılına kadar TL'nin aşırı değerlenmesinin temel nedeni ülkeye giren sıcak paradır. 2001 krizi öncesi TL'nin aşırı değerlenmesine neden olan temel faktör ise döviz kuru çıpası kullanılmış olmasıdır. 2001 krizinden sonra TL'nin aşırı değerlenmesinin nedeni ise dış kaynağa dayalı istikrar programı uygulamasıdır. Nedenler farklı fakat sonuçlar aynıdır. TL'nin aşırı değerlenmesi sonucunda dış ticaret ve ödemeler dengesi açıkları artmakta, üretimin yerini ithalat aldığından istihdam düşmekte, ülkeye gelen kısa vadeli yabancı sermaye (sıcak para) aşırı kazançlar elde etmektedir.

Burada esas vurgulamak istediğimiz, 2001 krizi sonrasında Türkiye kendi vizyonunu gerçekleştirecek, kendi hedeflerine ulaştıracak planlar yerine IMF yönetimi ve denetiminde planlar uygulamaya devam etmiş olmasıdır. Bu nedenle de Türkiye daha önceki dönemlerde yaşadığı sorunları 2001 yılından sonra da aynen yaşamıştır.

I. 2001 KRİZİ SONRASI SİYASİ VE EKONOMİK ORTAM

Bundan önceki bölümde açıkladığımız gibi, 2001 krizi çıkınca hemen kur çıpasından vazgeçilmiş ve dış kaynağa dayalı yeni bir istikrar paketi geliştirilmiştir. Kemal Derviş'in önderliğinde hazırlanan yeni IMF paketi ile krizin bir buçuk yılda yatışması sağlanmıştır. Ancak, 2001 krizinin faturası kriz döneminde ülkenin yönetiminden sorumlu partilere çıkartılmıştır. 2002 yılı Kasım ayında yapılan genel seçimlerde, bir evvelki 1999 seçimlerinde meclisi oluşturan partiler barajı aşamamış, yeni kurulan AKP 363 milletvekili, CHP ise 178 milletvekili ile meclise girmiştir. Seçim sonrası güçlü bir iktidar ve bir muhalefet partisinden oluşan bir yönetim yapısı kurulmuştur. Seçimler öncesi söylevler çok farklı olmasına, Türkiye'nin meclis, hükümet ve muhalefet yapısındaki bu köklü de-

⁶⁸ 2006 yılı Mayıs ve Haziran aylarında yaşanan mini-kriz ileri sayfalarda incelenecektir.

ğişikliğe rağmen, IMF programlarına sadakat aynen devam etmiştir. Türkiye 2002 sonrasında da daha önce saptanan hedef, strateji ve siyasetleri uygulamaya devam ederek, yaklaşık her konuda benzer trendlerle karşı karşıya kalmış, benzer sonuçlar alınmıştır.

2001 krizi sonrasında da Türkiye temel hedefini enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek olarak tanımlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir ülkenin ekonomik hedefi, çağın gereklerine uyum sağlanması, ekonomi alanında rekabet gücünün artırılması ve böylece vatandaşlarının refahının artırılması gibi hedefler olması gerekir. Enflasyonu düşürmek yalnızca bu hedeflere ulaşmada yardımcı olacak bir araç olarak ele alınmalıdır. Enflasyonu düşürmenin çeşitli yolları vardır. Kimi ekonomistler enflasyonu kontrol altına almak için talebin baskı altında tutulmasını, kimi ekonomistler ise girdi maliyetlerinin düşürülmesi gerektiğine inanmaktadır. Talebin baskı altına alınması için ekonomik büyümenin (milli gelir artışlarının) yavaşlatılması gerektiği inancı da yaygındır. Kimi ekonomistlerce milli gelir artışlarının yavaşlatılması, enflasyonu kontrol altına almanın bir bedelidir.⁶⁹ Bu ekonomistlere göre bu bedel ödenmeden enflasyonun kontrol altına alınması mümkün değildir. Daha önce de çeşitli vesilelerle belirttiğimiz gibi enflasyon, talep kısma yerine, arz arttırarak da düşürülebilir. Çin deneyimi bunun mümkün olduğunu açıkça kanıtlamaktadır. Türkiye'de enflasyonun kontrol altına alınması için bir taraftan talep baskı altına alınırken, bir taraftan da ucuzlayan ithal malların rekabetinden yararlanma yoluna gidilmiştir.⁷⁰

2001 yılı Şubat ayında kriz çıktıktan sonra "kur çıpası" politikası terkedilmiş, bunun yerine kurların serbest dalgalanması politikasına geçilmiştir. Genel kanı, kurların serbest bırakılması sonucu, piyasalarda "denge" kurların ortaya çıkacağıdır. Oysa, piyasalarda döviz arz ve talebinin denge kurları oluşturması için bazı şartların yerine gelmesi gerekir. Yani, piyasalarda serbestçe oluşacak olan kurlar her zaman denge kurlar olmayabilir. Bu, liberal ekonomilerin temelini oluşturan arz ve talep kanununun doğal bir sonucudur.

Bir ekonomide, denge kurların tanımlanması da kolay bir şey değildir. Kimilerine göre, döviz piyasalarında döviz arz ve talebini dengeleyen kurlar denge kurlardır. Sadece, dış ticaret piyasaları söz konusu olduğunda, ithalat döviz talebi yaratacak, ihracat ise döviz arzı yaratacaktır. Dış ticaret piyasalarında döviz arz ve talebinin dengelenmesi, ülkenin dış ticaret açığı vermemesi anlamına gelir. Ancak döviz arz ve talebi aynı zamanda uluslararası finansal olaylardan da kaynaklanmaktadır. Bu finansal olaylar uluslararası borçlanma, borç verme gibi

⁶⁹ Ekonomistler buna fazla ısınan ekonominin soğutulması deyimini kullanmaktadır.

⁷⁰ İthal malların rekabetinden yararlanmaya, ithalatın "terbiye edici etkisi" denmektedir.

olaylar ve uluslararası sermaye hareketleridir. Uluslararası sermaye hareketleri de doğrudan yatırımlar ve kısa vadeli sermaye hareketleri (sıcak para) olarak ortaya çıkar. Uluslararası borçlanma ve sermaye hareketlerinin ülke ekonomisi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini ileride inceleyeceğiz. Şimdilik şu kadarını söyleyelim, yurt dışından borç, sermaye ve sıcak para şeklinde ülkeye giren dövize "dış kaynak" denmektedir. Dış kaynak olarak yurt dışından ülkeye gelen döviz serbest piyasalarda döviz arzı yaratmakta, bu arz fazlası döviz kurlarını baskı altında tutmakta, kurların enflasyonun altında artması veya enflasyona rağmen düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Kurların düşmesi ise ülke parasını aşırı değer kazanmasına neden olmakta, bu da ithalatı kamçulamakta, ihracatı zorlaştırmakta ve dış ticaret açıkları doğurmaktadır.⁷¹ Böyle bir durumda dış kaynak olarak yurt dışından ülkeye gelen döviz, dış ticaret açıklarını kapattığından döviz arz ve talep dengesi sağlanmaktadır. Fakat oluşan kurların denge kurlar olduğunu savunmak zordur. Çünkü bu durum ülkenin dış borçlarını arttırmakta ve dış borçların artması, olumsuz ekonomik ve siyasi gelişmelere neden olmaktadır.

Dış ticaret açıklarının bulunduğu bir durumda, kurların denge kurlar olduğu bir şart altında ileri sürülebilir. O da, ticaret açıklarının yatırım malları ithalatından kaynaklanması durumudur. Eğer dış ticaret açıkları yatırım malları ithalatından kaynaklanıyor ise, muhtemelen bu yatırımların gelirleri dış borçları ödeme gücü yaratacak ülkeye ekonomik bir yük yüklemeyecektir. Aksi halde, dış kaynakların kapattığı dış ticaret açıkları tüketimi destekliyor ise, kurların dengede olduğu savunulamaz. Çünkü bu durum, ülkenin borçlarını arttırarak tükettiği anlamına gelir ki bu da sürdürülebilir bir durum değildir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, 1989 yılından bu yana olduğu gibi, 2002 yılından sonra da Türkiye temel ekonomik hedefini enflasyonun düşürülmesi olarak tanımlamış ve 2000 yılında ve 2001 krizinden hemen sonra benimsediği, IMF destekli, dış kaynağa dayalı stratejisini değiştirmemiştir. Uygulanan program dış kaynağa dayalı bir program olması iki temel sonuç doğurmuştur. Bu temel sonuçlardan birincisi TL'nin aşırı değerlendirilmesi, ikincisi ise yüksek faizdir. TL'nin aşırı değerlendirilmesinin nedenlerini yukarıda açıklamış bulunuyoruz. Genellikle

⁷¹ Burada anlatım kolaylığı sağlamak için dış ticaret dışında ülkenin döviz gelir ve giderleri olmadığını varsayıyoruz. Esasında Türkiye'nin 18 milyar doları aşan turizm gelirleri ve Bir zamanlar önemli bir tutara ulaşan, ama giderek önemi azalan, 2006 yılında bir milyar dolar dolaylarında olan dışarıda çalışan Türk işçilerinin ülkeye yolladığı kaynakları da bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin, 2006 yılında 5 milyar doları aşan yatırım giderleri de bulunmaktadır. Diğer döviz gelir ve giderlerinden sonra ortaya çıkan açığa "cari açık" denmektedir. Dışarıdan dış kaynak olarak gelen döviz bu cari açığı kapatmaktadır.

dış kaynaklara dayalı stratejilerde faizlerin düşmesi beklenir. Oysa, Türkiye'de, dış kaynakların önemli bir bölümünü sıcak para oluşturduğundan, yüksek faiz, dış kaynakların yurda çekilebilmesi ve yurt içindeki sıcak paranın kaçırılmaması için gerekli olmaktadır. Ortaya çıkan bu durum "yüksek faiz, düşük kur sarmalı" olarak bilinen ve istikrarı sağlayacağına giderek istikrarı bozan bir durumdur.

I. YÜKSEK FAİZ DÜŞÜK KUR SARMALI ⁷²

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, kriz sonrasında, IMF telkinleriyle, Türkiye kur çıpası politikasını terk etmiş ve dalgalı kur rejimine geçmiştir. Yine yukarıda açıkladığımız gibi, dalgalı kur rejimine geçilmesine karşın, 2001 yılının Ekim ayından sonra TL yeniden aşırı değerlenme trendine girmiştir. Yani, kurların dalgalanmaya bırakılması, "denge" kurların oluşmasına zemin hazırlayamamış, Türkiye "yüksek faiz düşük kur" kısır döngüsüne girmiştir. Yani, borçlanma sonucu dışarıdan gelen para ve Türkiye'deki yüksek faizlerden yararlanmak isteyen sıcak para Türkiye'ye aktıkça kurlar baskı altında kalmış, kurların bu baskı nedeniyle yavaş artması sonucunda sıcak paranın kazançları daha da artmış, bu da yeni sıcak parayı davet etmiştir. Bu kısır döngü, bir taraftan ülkenin sıcak para tarafından "soyulmasıyla" sonuçlanırken bir taraftan da cari işlem açıklarını ve dolayısıyla dış borçları tehlikeli düzeylere çekmiştir.

Türkiye'de devlet kağıtlarına yatan sıcak paranın elde ettiği döviz bazında kazanç, 2002 yılında yüzde 52, 2003 yılında yüzde 60, 2004 yılında yüzde 39, 2005 yılında yüzde 21 ve 2006 yılında yüzde 18 dolaylarındadır. Bu denli yüksek kazançlar hiçbir şekilde makul karşılanamayacak kazançlardır. Türkiye'de bulunan sıcak paranın gerçek boyutları bilinmemektedir. Kimi tahminlere göre 2002 yılında 16,8 milyar dolar olan sıcak para, giderek 2006 yılında 65 milyar dolara yükselmiştir. Bu tahminlere göre Türkiye bu 5 yıl içinde sıcak paranın yaklaşık 56 milyar dolar para kazanmasını sağlamıştır. Bu Türkiye için çok büyük bir yüküdür.

Öbür yandan, TL aşırı değerlendiği için dış ticaret açıkları artmış, turizm ve işçi gelirleri düzeylerini koruduğundan, artan dış ticaret açıkları, cari işlem açıklarına yansımıştır. 2006 yılı sonuna gelindiğinde dış ticaret açıkları 52 milyar doları, cari işlem açıkları ise 31.3 milyar doları bulmuştur. Cari açıklar nedeniyle, 2002 yılında 130 milyar dolar olan dış borçlar 2006 yılının Eylül ayı sonunda 199 milyar doları aşmıştır.

⁷² Daha ayrıntılı açıklamalar için bakınız: Özer ERTUNA, Yüksek Faiz Düşük Kur Sarmalı ve Çözümler-Bir Simülasyon Denemesi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ekim 2006. Sayfa 7-17.

TL'nin aşırı değerlenmesinin olumsuz etkileri burada da kalmamaktadır. 2006 yılı Ağustos ayında, İstanbul Sanayi Odası tarafından açıklanan, 2005 yılında Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu anketi sonuçları sanayi için de durumun iyiye gitmediğini göstermektedir. Türkiye'nin milli gelirinin yüzde 13,5'ünü yaratan bu 500 büyük kuruluşun kârlılığının 2002'den bu yana düşmekte olduğu izlenmektedir.⁷³

TL'nin aşırı değerlenmesi istihdamı da etkilemektedir. TL aşırı değerlendirildiğinde, Türk işçisi de yabancı para cinsinden pahalılaşmaktadır. Eğer uluslararası rekabet ortamında ucuz işçiliği bir mukayeseli avantaj olarak kullanıyorsanız, bu avantaj ortadan kalkmaktadır. Türk işçisinin ücretlerinin döviz cinsinden artması sonucu, kimi şirketler yerli hammadde ve aramalı kullanımından yabancı hammadde ve aramalına kaymakta, bazı şirketler de üretimlerini yurt dışında yapmaya veya yaptırmaya yönelmektedir. Bu nedenlerin de etkisiyle, Türkiye'de işsizlik çok önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz İstanbul Sanayi Odasının anketine göre, 2005 yılında Türkiye'nin 500 Büyük firmasında istihdam 531 bin kişiden, 16 bin kişi azalarak 515 bin kişiye düşmüştür.

Öbür yandan, ülke ekonomisi açısından olumsuz yönleri çok önemli boyutlarda olan TL'nin aşırı değer kazanması, Türkiye'deki bankalar ve Türk sanayii için, geçici ve kısa vadeli de olsa, fırsatlar da yaratmaktadır. En önemli fırsat, dışarıdan borçlanma yükünün azalmasıdır. Sanayi düşük faizle yurt dışından temin ettiği borçları, ucuzlayan dövizle ödediğinde, zaman zaman net kazanç dahi elde etmiştir. Ancak bu durum çok riskli bir durumdur. Şirketlerin açık döviz pozisyonları çok büyük oranda devalüasyon ve kriz riski taşımaktadır. 2006 yılının üçüncü çeyreğinin sonunda bankaların 20 milyar dolar, sanayi kuruluşlarının ise 21 milyar dolar dolaylarında kısa vadeli dış borçları bulunmaktadır. Taşınan risk çok önemli boyutlardadır. Ancak, dışarıdan borçlanma finansman giderlerini çok düşürdüğünden kâr üzerinde olumlu etki yapmakta ve şirketlerin düşen kârlılıklarını örtmekte, gizlemektedir.

II. 2006 YILINDA EKONOMİNİN İKAZI

Türkiye'de yüksek faiz - düşük kur sarmalı 2006 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir. 2006 yılının başlarında Türkiye'de faizler enflasyona paralel olarak düşmekteydi, fakat, reel faizler dünya faizleri göz önünde tutulduğunda hala yüksek düzeylerdeydi. Tabii sıcak parayı cezbeden yalnızca bu faizlerin yüksekliği değil, aynı zamanda TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu döviz bazında çok

⁷³ Bakınız: Özer Ertuna: *2005 Yılında Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu*, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Sayı 485, Ağustos 2006, sayfa 162-169.

yüksek getiriler elde etmeleriydi. Bu şartlar altında, 2006 Şubat ayına gelindiğinde, reel kur endeksi 194 seviyelerine yükselmişti. TL'nin bu denli aşırı değerlenmesi sonucu, 2005 yılı sonunda, dış ticaret açıkları 43 milyar doları aşmış, cari denge açıkları ise 23 milyar doları bulmuştu. Her ay yeni istatistikler açıklandığında, dış ticaret açıklarının ve cari denge açıklarının büyüdüğü görülmüştü. Dış ticaret ve cari denge açıklarının bu denli, Türkiye ekonomisinde daha önce görülmemiş düzeylerde yükselmesi sonucu, sıcak para ile birlikte yurt dışına borçlu olanlar tedirgin vaziyetteydi. Böyle bir ortamda her an bir kıvılcım kriz yaratabilirdi. Kıvılcım uluslararası mali piyasalardaki tedirginlikten kaynaklandı. 2000 yılının Kasım ayındakine benzer bir şekilde bir kısım sıcak para Türkiye'yi terk etti. Bu durum, kurların hızla artması sonucunda, Şubat ayında 194 düzeyinde olan TL değerinin (reel kurun) Mayıs ve Haziran ayında 159 düzeyine gerilemesine neden oldu. Dolar cinsinden örnek verecek olursak, Şubat ayında 1,32 YTL olan dolar kuru, Haziran ayında 1,59 YTL düzeyine çıktı. Yani, dolar kuru yüzde 20 dolaylarında artmış, TL değer kaybetmişti.

Esasında, bu gelişme çok olumlu bir gelişmeydi. TL değeri denge kabul edilebilecek düzeylerine inmiş veya çok yaklaşmıştı. TL'nin değeri, 2003 yılı Haziran ayındaki değerine düşmüştü. TL değerinin denge kabul edilebilecek düzeyine inmesi, ihracatı destekleyecek, yerli üretilen malların ithal mallar karşısındaki rekabet gücünü arttıracak, şirketlerin ara mallarını yerli üretimden sağlama-larına neden olacak ve istihdamın artmasını teşvik edecekti.

Mayıs ve izleyen aydaki bu gelişmeler, her ne kadar TL'nin değerini trend değerine yaklaştırmış olsa da, bu gelişmelerden kaybeden iki kesim oldu. Bunlar sıcak parayı yurda getirenler ve yurt dışından borçlanan yerli kurumlardı. Sıcak paranın Türkiye'den elde ettiği yüksek kazançlar yüksek kayıplara dönüşmüş, yurt dışından borçlanma maliyeti yüzde 25 dolaylarına yükselmiştir. Döviz kurlarının daha da artması, bu zararları da arttıracaktı. Ekonomi siyasetinden sorumlu olanlar, dövize hücumu ve doğabilecek bir "sürü" etkisini önlemenin çarelerini aramaya başlamışlardı. Bu arayışın hedefi sıcak paranın ürkmesi nedeniyle kaçmasını engellemek, hatta yeni sıcak para girişlerini teşvik etmek olmuştur.

Sıcak para girişini teşvik etmek için 2006 Nisan ayına kadar yüzde 14'lere kadar inmiş olan devlet borçlanma faizleri, Temmuz ayında yüzde 22,8'e ve 2006 yılı için yüzde 5 dolaylarında bulunan enflasyon hedefi yüzde 10'a yükseltilmiştir. Bu ara dışarıdan borçlanmanın da yardımıyla TL tekrar değerlenme eğilimine girmiştir. 2006 yılı sonuna varıldığında TL'nin değeri tekrar 181 düzeyine yükselmiştir. TL'nin tekrar aşırı değerlenmesi Mayıs, Haziran aylarında kur artışlarından zarar gören banka ve şirketlerin tekrar kazanmalarına hiç değilse zararlarının önemli bir kısmını kapatmalarına neden olmuştur. Bu gelişmeler tekrar dış

ticaret ve cari denge açıklarının artmasına, rekor düzeylere ulaşmasına neden olmuştur. Türkiye ekonomisi tekrar kırılğan haline geri dönmüştür.

II. 2001 KRİZİ SONRASI ELDE EDİLEN EKONOMİK SONUÇLAR

2001 krizinden bu yana Türkiye, IMF yönlendirme ve denetiminde aynı temel ekonomi programını izlemiş, benzer sonuçlar elde etmiştir. Elde edilen sonuçları tek tek ele alıp değerlendirdikten sonra bütünü kapsayan bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Burada bir hususu önemle belirtmemiz yerinde olacaktır. Burada yapmak istediğimiz şey kolay bir şey değildir. Alınan sonuçların değerlendirilebilmesi, bu sonuçların hedeflerle karşılaştırılmasını gerektirir. Alınan sonuçlar hedeflere ulaştırdığında başarılı kabul edilmeleri gerekir. Ama, Türkiye uygulamalarında bir değerlendirme yapmayı güçleştiren temel husus, Türkiye'nin hedeflerini doğru seçmemiş olmasıdır. Yukarıda defalarca belirttiğimiz gibi, Türkiye'de hükümetlerce uygulanan programların hedefleri iyi seçilmiş hedefler, Türkiye'nin potansiyelini harekete geçiren hedefler değildir. Üzülerek belirtmek gerekir ki Türkiye IMF'in pek çok ülkeye önerdiği⁷⁴ ekonomi paketini uygulamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ekonomi paketi Washington uzlaşması olarak bilinmektedir. Bu ekonomi paketi, ekonominin liberalleşmesini, özelleştirmeyi, devletin küçültülmesini ve yabancı sermaye girişlerinin özendirilmesini hedefleyen bir programdır. Her ne kadar Türkiye enflasyonu düşürmeyi temel hedef olarak aldıysa da, IMF programı, enflasyonu düşürmeyi, liberalleştirme, özelleştirme, devletin küçültülmesi ve yabancı sermayeyi teşvik hedefleri ile bütünleştirmektedir. Oysa, değerlendirdiğimiz dönem, Türkiye'nin Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulandığı dönemdir. Bundan önceki bölümde işaret ettiğimiz gibi, IMF programı ile Türkiye'yi 2023 yılı vizyonu çelişmektedir. Bu da alınan sonuçların değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

Biz izleyen satırlarda yapacağımız değerlendirmeyi, hem uygulanan IMF programının hedefleri, hem de Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 20023 vizyonunu çerçevesinde yapacağız. Diğer bir deyimle alınan sonuçları, Türkiye'nin inandığımız potansiyeli çerçevesinde de değerlendireceğiz. Buna ilave olarak, yapacağımız değerlendirmelerde, Türkiye'nin dünya sıralamasındaki konumunu da göz önünde tutacağız.

A. Milli Gelir

2001 yılı yaşanan ve yüzde 9,5 milli gelir kaybına neden olan krizi izleyen yıl-

⁷⁴ Dünya Bankası ekonomistlerinden , Nobel ödülü sahibi Joseph Stiglits “önerdiği” kelimesi yerine “dayattığı” kelimesini kullanmaktadır.

larda Türkiye yıllık ortalama yüzde 7,5 milli gelir artışı yaşamıştır. ⁷⁵ 2002 yılında milli gelir artışı yüzde 7,9, 2003 yılının gelir artışı yüzde 5,9, 2004 yılının gelir artışı yüzde 9,9, 2005 yılının gelir artışı yüzde 7,6 ve 2006 yılının tahmin edilen gelir artışı yüzde 6,1 dolaylarındadır. Sekizinci beş yıllık kalkınma planının yüzde 6.7 olan milli gelir artış hedefi hatırlandığında bu büyüme performansı çok olumlu karşılanabilir. Ancak, plan döneminin kriz nedeniyle küçülme ile başladığı hatırlanırsa bu büyümenin Türkiye'nin büyüme potansiyelinin altında kaldığı söylenebilir. 1998 yılından bu yana ortalama milli gelir artışı yılda sadece yüzde 3,3'tür. Esasında 1980 yılından 1998 yılına kadar Türkiye ekonomisinin milli gelir artışı yıllık yüzde 5'tir. Bu milli gelir artışı oldukça istikrarlıdır; sadece 1991 yılında milli gelir artışı yok denecek kadar azdır. 1994 kriz yılında ise milli gelir yüzde 6,1 dolaylarında azalmıştır. 1995-1998 yılları arasında milli gelir artış hızı ortalamanın üzerinde olduğundan, 1998 yılı geldiğinde 1980-1998 yılları ortalama milli gelir artışı yakalanabilmiştir. Oysa, 1999 yılında milli gelir yüzde 6,1 azaldığı ve 2001 kriz yılı tekrar yüzde 9,5'lik bir gelir kaybına uğrandığı için, 1998 sonrasında Türkiye ortalama yüzde 5 milli gelir artışını yakalayamamıştır. 1998-2006 yılları arasında Türkiye'nin milli geliri. 1980-1998'de olduğu gibi yüzde 5 artabilseydi, diğer bir deyimle krizler yaşanmasaydı, 2006 yılında 559 milyar YTL olarak tahmin edilen milli gelir düzeyi yüzde 15 daha fazla, 643 milyar YTL olurdu. Diğer bir deyimle, 1998 yılından bu yana milli gelir yıllık yüzde 5 oranında artmadığı için yaşanan milli gelir kaybı toplam 247 milyar YTL düzeyindedir.

Bir noktayı daha işaret etmekte yarar olabilir. 2001 krizi döneminde kapasite kullanım oranları düştüğünden, krizi izleyen yıllarda yüksek gelir artışı elde etmek nispeten daha az yatırım gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında 2006 yılında milli gelir artışının yüzde 6,1'e gerilemesi hedeflerin kısmen altında kalındığını işaret edebilir.

Türkiye milli gelir ve milli gelirdeki artış bakımından dünya üzerinde oldukça iyi bir konumdadır. Dünya Gerçekleri Kitabı⁷⁶ verilerine göre, Türkiye'nin, satınalma paritesi üzerinden hesaplanan milli geliri 2005 yılında 584 milyar dolardır. Türkiye dünya sıralamasında 19. sıradadır. Türkiye nüfusu bakımından da 18. sırada yer almaktadır. Satınalma paritesi açısından dünyanın kişi başına

⁷⁵ Milli gelir artışı tahminleri üretim artışlarına dayandırılmakta, ancak, üretim giderek artan oranlarda ithal aramalı kullandığından ve de sık sık tahminler yukarı doğru revize edildiğinden tahminlerin güvenilirliği sorgulanabilmektedir.

⁷⁶ Bu ve bundan sonra diğer başlıkları incelerken uluslararası karşılaştırmalarda, CIA tarafından hazırlana ve yayınlanan istatistiklerden, <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/rankorder> sitesinden yararlanılacaktır.

ortalama geliri 9 bin 292 dolardır. Türkiye 8 bin 300 dolar olan kişi başına milli geliriyle dünya ortalamalarına oldukça yakın düzeyde gelire sahiptir. Burada şunu da hatırlatmakta yarar görmekteyiz. 2023 vizyonu altında hazırlanmış Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2023 yılında Türkiye'yi dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasına sokmayı hedeflemektedir.

Bir ekonomide milli gelir kadar milli gelirin dağılımı da önemlidir. Üzülerek belirtmek gerekir ki Türkiye milli gelir dağılımı bakımından çok önemli sorunu olan bir ülkedir. Türkiye Avrupa Birliği ile karşılaştırıldığında gelir dağılımı en bozuk olan ülkedir. Gelir dağılımı bozukluğu ve yoksulluk günümüzde dünyanın ve hatta gelişmiş ülkelerin en önemli sorunlarından biridir. ABD'de 2005 yılında nüfusun 12,6'sı, yani 37 milyon kişi yoksul olarak sınıflandırılmaktadır. ABD'de yoksul nüfus 2000 yılından bu yana 7 milyon kişi artmıştır. 37 milyon yoksulun, 15,6 milyon kişisi "aşırı yoksul" olarak tanımlanmaktadır. Bu insanların açlıkla mücadele ettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatı yoksulluk sınırını günde 2 bin 450 kalorienin altında gıda almak olarak tanımlamıştır. Bu da aylık 27,5 dolar gelirin altında bir geliri olmak anlamına gelmektedir. Türkiye'de yakın bir tarihte yoksulluk tahmini yapılmamıştır. 1987 yılında Türkiye nüfusunun yüzde 14,2'sinin yoksul olduğu saptanmıştır.

Bir zamanlar ülkeler sadece milli gelirleri açısından sıralanırdı. Zaman içinde sadece kişi başına milli gelirin, veya satınalma paritesi açısından milli gelirin insanların gelişmişlik düzeyini ölçmediğine olan inanç kuvvetlendi. Bu nedenle UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) ülkeler için "insani gelişmişlik indeksi" yayınlamaktadır. Bu indekste milli gelirin yanında, eğitim, sağlık hizmetleri gibi unsurlar da hesaba katılmaktadır. 2006 yılında Türkiye, 177 ülkenin sıralamasında 92. sırada yer almaktadır. Yani, dünya üzerinde 91 ülkede insanların refah düzeyi daha iyidir. Bu indekse göre refah durumları daha iyi olan ülkelere birkaçını burada belirtelim. Yunanistan 20. sırada, Slovenya 27. sırada, Hırvatistan 44. sırada, Meksika 53. sırada, Bulgaristan 54. sırada, Romanya 60. sırada, Libya 64. sırada Ermenistan 80. sırada yer almaktadır. Tekrar edelim. İnsani Gelişmişlik İndeksinde Türkiye 2006 yılında 92. sırada yer almaktadır.

Dünya üzerinde sefaletin büyüyen bir sorun olmasının bir nedeni de yaygınlaşan küreselleşme akımı içinde, liberal ekonominin bir araç olmaktan çıkarılıp, kalkınmakta olan ülkelere bir amaç olarak empoze edilmesidir. Pek çok ülkede eğitim ve sağlık hizmetleri giderek, kamu alanından özel kesime devredilmektedir. Piyasa ekonomisinin her sorunu halledeceğine inanmak çok ciddi bir ha-

tedir. Piyasa ekonomisini amaçlara götürecektir bir araç olarak kabul etmek ve amaçlara götürecektir şekilde yönlendirmek gerekir.

Burada teknik bir durumu da açıklamakta yarar görmekteyiz. 2001 krizi sonrasında yaşanan milli gelir artışlarında Türkiye'nin dış ticaret açıklarının da rolü büyüktür. Bir örnekle açıklayacak olursak, 2005 yılında, milli gelir içinde ithalat vergileri yaklaşık %4,5 pay almaktadır. 2006 yılının ilk üç çeyreğinde ithalat vergileri yüzde 30 dolaylarında artış göstermiştir. İthalat vergilerindeki artışın milli gelir artışına payı yüzde 1,35 mertebelerinde olduğu söylenebilir. Öbür yandan, 2006 yılında Türkiye 52 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir. Bu 52 milyar dolarlık dış ticaret açığının ticari kazançları milli gelir artışları üzerinde çok önemli etki yapmaktadır.

2001 krizinden bu yana Türkiye'nin performansını değerlendirirken milli gelir artışlarında elde edilen başarı önemlidir. Ancak, bu başarının da yeterli olmadığını, milli gelir dağılımının ihmal edilmemesi gerektiğinin ve temel hedefin Türk insanının refah ve gelişmişlik düzeyinin artırılması olduğunun akılda tutulması gerekir.

B. Enflasyon

Daha önce belirttiğimiz gibi, 2000 yılı uygulamaya konan IMF destekli enflasyonla mücadele programı istenilen hedeflere ulaşamamış, 1999 yılında yüzde 53 olan enflasyonu sadece yüzde 51,7 düzeyine indirebilmişti. 1994 yılından sonra enflasyon zaten hızlı bir düşüş trendine girmişti. 1994 yılında yüzde 107 dolaylarında olan enflasyon, 1995 yılında yüzde 86'ya, 1996 yılında yüzde 76'ya inmiş, 1997 yılında tekrar yüzde 82'ye yükselmiş, 1998 yılında, daha önceki trendini izleyerek, yüzde 72'ye düşmüş, yukarıda belirttiğimiz gibi, 1999 yılında son 10 yılın en düşük değerine, yüzde 53,1'e inmişti. Bu trend göz önünde tutulduğunda, 2000 yılında programının enflasyonu kontrol altına alma hedefinde ne kadar başarısız olduğu açıkça görülmektedir. 2000 yılında enflasyon sadece 51,7 düzeyine indirilebilmişti. 2001 yılında enflasyon kriz nedeniyle tekrar yüzde 62 dolaylarına yükselmiştir.

Kriz sonrasında da enflasyon, 1994 yılından bu yana izlediği düşüş eğilimini sürdürmüştür. İlginç olan enflasyonun 1994 yılından bu yana çok belirgin bir şablon izlemesidir. Bu şablon çerçevesinde iki veya üç yıl düşen enflasyon ya bir duraklama, ya da yükselme göstermiş, tekrar iniş seyrine dönmüştür. Kriz nedeniyle yüzde 62 dolaylarına yükselen enflasyon, aynı şablonu izleyerek, krizi izleyen yıllarda 2005 yılına kadar tek haneli sayılara gerilemiştir. 2002 yılında enflasyon, 2000 yılındaki yüzde 50 dolaylarında olan düzeyine çekilmiş, 2003 yılında yüzde 26, 2004 yılında yüzde 14, 2005 yılında ise yüzde 7,7 dü-

zeylerine indirilebilmiştir. Fakat, yukarıda belirtilen şablona uygun olarak 2006 yılında enflasyon tekrar küçük bir artışa geçmiş yüzde 10 düzeyine yükselmiştir. ⁷⁷

Uygulanan programın temel hedefinin enflasyonu düşürmek olduğu hatırlanırsa, enflasyonun kontrol altına alınmasında gösterilen başarı önemli bir başarıdır. Ancak bu başarının elde edilmesinde döviz kur artışlarının enflasyonun çok altında tutulmasının rolü büyüktür. Yukarıda ayrıntılarıyla incelediğimiz gibi, krizi izleyen dönemde kur artışları enflasyonun çok altında gerçekleşmesi sonucu TL aşırı değer kazanmıştır. Bu dövizin ucuzlaması demektir. Dövizin ucuzlaması sonucu, hem yerli üretimde kullanılan ithal hammaddelerin ucuzlamasıyla maliyet tasarrufları sağlamış, hem de ithal edilen malların ucuzlaması enflasyonun frenlenmesine yardım etmiştir. Kurların enflasyondan yavaş artmasının enflasyonu düşürmedeki payı hiç de küçümsenecek bir pay değildir. Öbür yandan, kurların düşük seyretmesinin Türkiye ekonomisinde çok büyük tahribat yapmaktadır. Aşağıda dış ticaret, sıcak para kazançları ve dış borçlar incelenirken bu husus daha net olarak anlaşılacaktır.

Enflasyon dünya üzerinde bir sorun olmaktan çıkmıştır. Pek çok ülke ekonomilerini geliştirirken, kendilerini 21. yüzyıla hazırlarken enflasyonlarını kontrol altına almıştır. Türkiye 2005 yılında dünya enflasyon sıralamasında 174. sırada yer almaktadır. Yani 173 ülkede enflasyon Türkiye'dekinden daha düşüktür. Dünya istatistikleri Türkiye'deki 2005 yılı enflasyonunu yüzde 8,2 olarak göstermektedir. 2005 yılında 191 ülkenin enflasyonu yüzde 10'un altındadır. Birkaç örnek verecek olursak, 2005 yılında komşumuz Yunanistan'da enflasyon yüzde 3,5 Meksika'da yüzde 4, Hindistan'da yüzde 4,2 Mısır'da yüzde 4,9 Bulgaristan'da yüzde 5,0 düzeyindedir. Enflasyonu Türkiye'dekinden yüksek olan birkaç ülkeyi işaret edecek olursak, Romanya'da enflasyon yüzde 9,0 Pakistan'da yüzde 9,1 Azerbaycan'da yüzde 9,6'dır. Enflasyon sıralamasında en yüksek, 223. ülke 1990'dan bu yana çetin bir harp yaşayan Irak'tır. Irak'ta 2005 yılı enflasyonu yüzde 33'tür.

Dünya enflasyon istatistikleri, yüksek maliyetlere katlanarak enflasyonu indirmede gösterdiğimiz başarıyı daha iyi değerlendirmemize imkan tanımaktadır.

C. İstihdam

Yeni dünya düzeninin en önemli sorunlarından biri çalışabilir nüfusuna iş imkanı yaratmaktır. Mal ve hizmet akımlarının serbest dolaşımı sağlandıktan sonra, büyük uluslararası şirketler hammaddelerini en ucuza alabildikleri ülkelerden

⁷⁷ Hesabedilen enflasyon, hesaplamada kullanılan sepetten etkilenmektedir. Sepette sık sık değişiklikler yapılmaktadır. Kimileri 2006 enflasyonunu yüzde 16 olarak hesaplamaktadır.

almakta, bunları en ucuz üretim yapabildikleri yerlerde ürettirmekte ve en uygun pazarlarda satabilmektedir. Dünya üzerinde Güney Kore, Çin, Endonezya, Malezya gibi ucuz işçilik havuzları oluşmuştur. Pek çok kalkınmış ülke şirketi üretimlerini bu ucuz işçilik havuzlarında yaptırmaktadır. Bu durum kalkınmış ülkelerde işsizliği arttırmakta, önemli boyutlarda sosyal ve politik baskılar doğurmaktadır. ABD'de halk dış ticaret açıklarının işsizliğin yükselmesine neden olduğu bilinciyle önemli sosyal ve politik bir mücadele vermektedir. Halk ücretlerin düşük olduğu ülkelerde üretim yapılmasını, istihdam hırsızlığı olarak tanımlamakta yerli malı tüketimini özendirecek kampanyalar yürütmektedir. İşçi sendikaları ve sivil toplum örgütleri özellikle, Çin'in kendi parası yuanın değerini düşük tutarak, dolar bazında Çinli işçilerin ücretlerinin düşük olmasını sağladığını savunmakta ve Çin'in parasının değerini yükseltmesi için ABD hükümetinin Çin üzerinde baskı yapmasını istemektedir. Öbür yandan büyük işgücü havuzlarına sahip Çin, yabancı sermaye girişleriyle insanına istihdam yaratmayı hedeflemektedir.⁷⁸ Dünya üzerinde işsizlik çok önemli sosyal, ekonomik ve politik bir sorundur.

Türkiye 2001 krizinden bu yana TL'nin aşırı değerlenmesine izin vererek işçisini döviz cinsinden pahalı hale getirmiştir. 2001 krizinden bu yana enflasyondan arındırılmış ücretler düzeylerini korumuş olmasına rağmen, döviz cinsinden ücretler TL'nin aşırı değerlendiği oranda artmıştır. 2002 yılından bu yana döviz cinsinden işçi ücretlerinin yüzde 44 oranında attığı tahmin edilmektedir. Bu durum, yabancı sermayenin üretim yapmak için Türkiye'ye gelmekten caydırmaktadır. Bundan da ileri, pek çok yerli, uluslararası yapıya kavuşan şirket, Türkiye'deki tesislerini yabancı ülkelere, Bulgaristan, Romanya ve Çin'e taşımaktadır. Ernst&Young danışmanlık şirketinin yabancı sermaye için "yatırım çekiciliği" araştırmasında Türkiye çekicilikte Romanya ve Bulgaristan'dan sonra gelmektedir. Daha da önemlisi, Türkiye pazar olarak çekici bulunmakta, üretim bazı olarak Romanya ve Bulgaristan tercih edilmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye'de 2002 yılından bu yana işsizlik ve eksik istihdam oranı bir düşüş eğilimi göstermektedir. 2001 kriz yılında yüzde 14,4 olan İşsizlik ve eksik istihdam oranı, önce 2002 yılında yüzde 15,7'ye yükselmiş, izleyen yıllarda, 2003 yılında yüzde 15,3'e, 2004 yılında yüzde 14,4'e, 2005 yılında yüzde 13,6'ya ve 2006 yılında yüzde 13,5'a inmiştir.

⁷⁸ Çin ucuz işçilik siyasetini geçici bir strateji olarak, lojistik, üretim ve tasarım yeteneklerini arttırmak için kullanmıştır. Son zamanlarda Çin'de işçi ücretlerinin artmasıyla kalkınmış ülkeler üretim tesisleri ücretlerin daha düşük olduğu, Endonezya gibi ülkelere kaydırmışlar, Çin de elde ettiği yeteneklerle kendi ürünlerini üretilip uluslararası pazarlarda satar hale gelmiştir.

Sadece işsizlik oranına bakacak olursak, 2002-2005 yıllarında Türkiye'de işsizlik yüzde 10,3 dolaylarındadır. 2006 yılında, TÜİK işsizlik oranını yüzde 9,9 olarak ilan etmiştir. TÜİK verilerine göre 2006 yılında Türkiye'de 2 milyon 446 bin kişi işsizdir. İşsizlik oranı kentlerde düşmekte, kırsal yörelerde dalgalı seyir izlemektedir.

İstihdamın sektörel yapısına bakacak olursak, Türkiye'de tarımda çalışan işgücü giderek azalmaktadır. 2002 yılında toplam işgücünün yüzde 34,9'u tarımda çalışırken, bu oran 2006 yılında yüzde 27,3'e gerilemiştir. Aynı dönemde, sanayi istihdamında çok az bir artış olmuş, yüzde 18,5'dan yüzde 19,7'ye yükselmiştir. Türkiye'de istihdam, hizmetler sektöründe artmaktadır. 2002 yılında insan gücünün yüzde 46,6'sı hizmetler sektöründe çalışırken, 2006 yılında yüzde 53,0'ü çalışmaktadır.

TÜİK'in istihdam istatistikleri, kurumun yaptığı önemli bir varsayımdan etkilenmektedir. İstihdam ve işsizlik istatistikleri hazırlanırken, 15 ve daha ileri yaştaki nüfus alınmakta, bu nüfus işgücüne katılma oranı ile çarpılarak çalışabilir işgücü (sivil işgücü) hesaplanmaktadır. Bu sivil işgücünden tahmin edilen istihdam düşülerek işsizlik bulunmaktadır. TÜİK'in yaptığı varsayımlara göre Türkiye'de işgücüne katılma oranı giderek düşmektedir. 2002 yılı için varsayılan işgücüne katılma oranı yüzde 49,6'dır. Bu oran giderek 2006 yılında yüzde 48'e gerilemiştir. Oysa Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı arttıkça bu oranın da artması beklenebilir. Ancak varsayılan bu oran Türkiye'de işsizlik oranlarını önemli bir şekilde etkilemektedir. 2002-2006 döneminde işgücüne katılma oranının düşmediğini, yüzde 50 olarak kaldığını varsaydığımızda, 2002-2006 döneminde Türkiye'de işsizlik artmaktadır. Bu varsayım altında Türkiye'de işsizlik, 2002 yılında yüzde 11,1, 2003 yılında yüzde 13,5, 2004 yılında yüzde 12,7, 2005 yılında yüzde 12,7 ve 2006 yılında yüzde 13,6 dolaylarındadır.

Türkiye'de önemli olan diğer bir husus, üniversite mezunları arasında tahmin edilen işsizlik oranının çok yüksek, yüzde 20'lerin üzerinde olmasıdır. Bu çok önemli bir ekonomik kayıp ve çok önemli bir sosyal sorundur. 21. yüzyılın temel başarı faktörü kaliteli insan gücüdür. Türkiye'nin bin bir meşakkatle yetiştirdiği insan gücünden yararlanamaması çok önemli bir kayıptır. Bin bir sınavı geçerek üniversiteden mezun olan gençlerin iş bulamamaları, sisteme olan güvenlerinin yıkılması ve moral çöküntüyle sonuçlanmaktadır.

Türkiye, 2005 yılında dünya işsizlik sıralamasında 108. sırada yer almaktadır. Yani, 107 ülkede işsizlik Türkiye'de olduğundan daha düşüktür. Birkaç örnek verecek olursak, 147 milyon nüfusu olan Bangladeş'te işsizlik oranı yüzde 2,5'tir. 107 milyon nüfuslu Meksika'da ve 24 milyon nüfuslu Malezya'da ise işsizlik oranı yüzde 3,6'dır. Dünyanın en kalabalık ülkesi, 1 milyar 314 milyon insanı barındıran Çin'de işsizlik oranı yüzde 9,0'dır. Nüfus bakımından Çin'i iz-

leyen, 1 milyar 95 milyon nüfuslu Hindistan'da ise işsizlik oranı yüzde 8,9'dur. Türkiye'nin işsizlik oranını 2006 yılında 9,9'a indirmeyi başarmış olması pek de teselli edebilecek bir durum değildir.

D. Dış Ticaret

Türkiye'nin 2001 krizi sonrasındaki en büyük başarısı dış ticaret hacmindeki artış olarak belirtilmektedir. Gerçekten de, bu dönemde, ihracat 2,7 misli artmış, ithalat, 3,3 misli artmış, dış ticaret açıkları ise 5,2 misli artmıştır.

Türkiye'de aylık ihracat tutarları, ithalat tutarlarından daha önce ilan edilmektedir. İncelediğimiz dönemde her ay, aylık ihracat tutarları ilan edildiğinde elde edilen tutarlar yeni bir rekor anlamına gelmiş ve kamuoyunu çok olumlu etkilemiştir. Ancak, ithalat tutarları daha sonra ilan edildiğinde dış ticaretteki gelişmeler kamuoyunca doğru algılanamamıştır. 2001 krizi sonrası dönemde ithalat tutarlarındaki artışlar her yıl ihracat tutarlarındaki artışlardan yüksek olmuştur. 2001 krizinden bu yana, 5 yıllık dönemde yıllık ortalama ihracat artışı yüzde 22,2, ortalama yıllık ithalat artışı yüzde 27,1 ve yıllık dış ticaret açığı artışı yüzde 38,9'dur. 2001 yılında 31,3 milyar dolar olan ihracat 2006 yılında 85,3 milyar dolara yükselmiş; 2001 yılında 41,4 milyar dolar olan ithalat ise 137,3 milyar dolara çıkmıştır. Neticede, 2001 yılında 10,1 milyar dolar olan dış ticaret açıkları beş yıl içinde 5 misline katlanarak 52 milyar doları aşmıştır.

Dış ticaret açıklarının bu denli hızlı artması, Türkiye'nin üretmeden tüketmesi, cari açıklarını ve bu nedenle de dış borçlarını arttırmaktadır. Ayrıca, ithalatın ihracattan daha hızlı artması ihraç edilen mallarda ithal girdilerinin oranının artmakta olduğunun işareti de olabilir. Bu da istihdam kaybı, gelir kaybı anlamına gelir. TL'nin değerinin artmakta olduğu bir dönemde böyle bir sonuç beklenen bir sonuçtur.

İncelediğimiz dönemde, ithalatın sermaye malları, ara malları ve tüketim malları ayrışmasında önemsenecek trendler bulunmamaktadır. Öbür yandan, ihracatın kompozisyonunda önemli değişiklikler olmaktadır. 2003 yılında ihracatın lokomotif görevini yapan tekstil ve giyim sektörü giderek liderliği otomotiv sektörüne bırakmıştır. 2003 yılında tekstil ve giyim sektörü Türkiye ihracatının yüzde 31,7'sini oluştururken, bu oran 2006 yılında yüzde 22,8'e düşmüştür. 2003 yılında 6 milyar 841 milyon dolar olan tekstil ihracatı yüzde 35,4 artarak 2006 yılında 9 milyar 261 milyon dolara ulaşmıştır. Öbür yandan, 2003 yılında 8 milyar 154 milyon dolar olan hazır giyim ihracatı ise yüzde 24,7 artarak 2006 yılında 10 milyar 170 milyon dolara çıkabilmiştir. 2003-2006 döneminde toplam Türkiye ihracatı yüzde 80,5 artış gösterirken, tekstil ve giyim ihracatı sadece yüzde 29,6 artış gösterebilmiştir. Öbür yandan 2003 yılında tekstil ihracatının da altında, 5 milyar 437 milyon dolar olan otomotiv sektörü ürünleri (motor-

lu kara taşıtları ve römorklar) ihracatı 2006 yılında 12 milyar 676 milyon dolara yükselmiştir. Otomotiv sektörü ihracatındaki artış yüze 133,1 düzeyindedir. İhracat kompozisyonundaki bu değişiklik, ihracatın ülke içinde yarattığı gelirin irdelenmesi için önemlidir. Eğer, tekstil ve giyim sektörleri otomotiv sektörüne kıyasla daha fazla yerli aramalı kullanan, daha fazla işçi kullanan, yurt içinde daha fazla gelir bırakıyorsa, ihracat kompozisyonundaki bu değişiklik, ihracatın artmış olmasına rağmen ülkeye daha fazla gelir ve döviz bırakmayabilir. Gözlemler durumun böyle olduğunu işaret etmektedir. İstanbul Sanayi Odasının, Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, 2005 yılı anket sonuçlarından, dokuma ve giyim sektörünün satış gelirlerine oranla yüzde 21,2 brüt katma değer yarattığını, otomotiv sektörünün ise satış gelirlerine oranla yüzde 18,8 katma değer yarattığını anlaşılmaktadır.

Burada bir hususu önemle vurgulamak gerekmektedir. Dış ticaret açıkları çok hızla büyümektedir. 2001 yılında 10 milyar 65 milyon dolar olan dış ticaret açıkları, 2006 yılı sonunda 52 milyar 43 milyon dolara ulaşmıştır. Ulaşılan bu dış ticaret açığı hacmi, 2000 yılı dış ticaret açığının hemen hemen iki mislidir. Bu dış ticaret açığı diğer gelirlerle kapatılamadığında ortaya çıkacak cari ödemeler açığı dış ödemeler güçlüğü yaratabilir.

E. Cari İşlemler Açığı

Bir ekonominin dış gelir ve giderlerinin tümüne cari işlemler denir. Cali işlemler, mal ithalat ve ihracatı, hizmet gelir ve giderleri, yatırım gelir ve giderleri ve cari transferlerden oluşur. Yakarıda, mal ithalat ve ihracatındaki gelişmeleri inceledik. 2001 krizinden bu yana ihracatın 2,7 misli, ithalatın 3,3 misli ve dış ticaret açıklarının 5,2 misli arttığını görmüştük. 2006 yılında Türkiye'nin ihracatı 85 milyar dolar düzeyine, ithalatının 137 milyar dolar düzeyine çıkmış olması, Türk ekonomisinin dünya ile bütünleşmekte olduğunun önemli bir işaretidir. Ancak, 52 milyar dolar düzeyindeki dış ticaret açıkları diğer cari işlemlerle kapatılamadığı için çok önemli riskler doğurabilecek bir düzeydir. Türkiye'nin en önemli hizmet geliri Turizm gelirleri, en önemli transferler ise yurt dışındaki Türk işçilerinin yurda yolladıkları dövizlerdir.

Türkiye'nin turizm gelirleri 2001 krizinden 2006 yılına kadar çok önemli bir artış temposu izlemiştir. 2001 yılında 8 milyar 90 milyon dolar olan turizm gelirleri dört yıl içinde iki mislinden daha fazla büyüyerek 2005 yılında 18 milyar 152 milyon dolara yükselmiştir. Ancak, 2006 yılında turizm gelirlerinde bir düşüş yaşanmıştır. 2006 yılı turizm gelirleri 16 milyar 853 milyon dolardır. Turizm gelirlerinde yaşanan trend gelen turist adedindeki trendden kaynaklanmaktadır. 2001 yılında gelen turist sayısı 11 milyon 618 bin kişiyken, 2005 yılında 21 milyon 125 bin kişiye yükselmiş, 2006 yılında ise bu sayı 19 milyon 820 bine düşmüştür. Hem gelen turist sayısında ve turizm gelirlerindeki "patlama" çok

olumlu bir gelişmedir. Ancak, Türkiye'ye gelen turist başına yaptıkları harcama düşündürücü bir trend izlemektedir. 2002 yılında Türkiye'ye gelen her bir turist, ortalama 640 dolar harcamıştır. 2003 yılında turist başına harcama 946 dolara yükselmiştir. İzleyen yıllarda turist başına harcama tekrar bir düşüş trendine girmiş ve 2006 yılında 850 dolara inmiştir. Türkiye'de turist başına harcama çok düşük düzeylerde. Turist başına gelirdeki trend değerlendirilmeye muhtaçtır. Bir zamanlar yurt dışındaki işçilerin Türkiye'ye yolladıkları dövizler Türkiye'nin dış ticaret açıklarını kapamakta önemli rol oynamıştır. Ancak, yurt dışındaki işçilerin giderek bu ülkelere yerleşmeleri, Türkiye'ye yolladıkları döviz tutarlarını çok azaltmıştır. Her ne kadar yurt dışındaki işçilerin Türkiye'ye yolladıkları döviz tutarı 2001 yılında 2 milyar 786 milyon dolar tutmuşsa da, 2002 yılında 1 milyar 936 milyon dolara, ondan sonraki yıllarda ise bir milyar dolar dolaylarında olmuştur.

Tüm kalkınmakta olan ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de cari işlem açıkları çok önemli sonuçlar doğurmaktadır. 1960 ve 1980 yılları öncesinde Türkiye ekonomisi döviz ödemelerini yapamaz duruma düşmüş, bu döviz ödeme zorlukları 1960 ve 1980 ekonomik krizlerini doğurmuş, bu krizler askeri darbelerle sonuçlanmıştır. 1984 sonrası liberalleşme döneminde ihracat artışlarına önem verilmiş, 1988 yılı geldiğinde Türkiye'nin cari işlemler açıkları fazlaya dönmüştür. O zamanın başbakanı, Turgut Özal, Türkiye'nin döviz darboğazını, bir daha karşılaşmayacak şekilde atlattığını ilan etmiştir. İzleyen yıllarda, kimi yıllar cari işlem açığı ile, kimi yıllar ise cari işlem fazlalarıyla sonuçlanmıştır. Cari işlemler dengesi açıkları 1994 ve 2001 yılı krizlerinin doğmasında da etkili olmuştur. Kriz öncesi yıllarda cari işlem açıkları artış trendi yaşamış, kriz yıllarında kurların aşırı derecede yükselmesi sonucunda ise dış ödemeler cari işlem fazlası vermiştir. Cari işlem açıklarının milli gelirin yüzde 5'ini aştığı durumlarda ekonomilerin kırılgan hale geldiği, bu kırılgan halde iken bir kıvılcım sonucu ekonomik kriz yaratabileceği kimi ekonomistler tarafından ileri sürülmektedir. Esasında, önemli olan cari işlem açıklarının ülkenin dış borçlarını arttırmasıdır. Dış borçlardaki artışlar da ülkelerin ekonomik ve siyasi tercihlerini engelleyebileceğinden ülkeleri çok zor durumlara sokabilir.

Her ne kadar 2001 yılı krizine gelene kadar cari işlemler açıkları bir bant içinde dalgalanmış, kriz öncesi yıllarda artış eğilimine girmişse de, 2001 krizinden bu yana cari işlemler açıkları inanılmaz bir hızla artış göstermektedir. 2001 krizini doğuran nedenlerden biri, 2000 yılında cari işlem açıklarının 9 milyar 821 milyon dolar düzeyine yükselmesidir. Bu cari işlem açıkları düzeyi, o dönemde 201 milyar 276 milyon dolar olan milli gelirin yüzde 4,9'u tutarındaydı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, pek çok ekonomist bu düzeyin kriz riski doğuran bir düzey olduğunu kabul etmektedir. 2001 yılında bu ekonomistlerin öngörülleri doğrultusunda bir kriz yaşanmıştır.

2001 kriz yılında, kurların hızlı artışı ve TL'nin yüzde 20 dolaylarında değer kaybetmesi sonucunda, cari işlem dengesi 3,3 milyar dolar fazla vermişti. 2002 ve izleyen yıllarda cari işlem açıkları yılda ortalama 7 milyar 250 milyon dolar artarak, 2006 yılında 31 milyar 250 milyona ulaşmıştır. Yıllık artışlar dalgalanma göstermeyen çok net artışlardır. 2006 yılında baskı altındaki döviz kuruna rağmen cari işlem açıkları milli gelirin yüzde 7,5'u dolaylarındadır. Öbür yandan, cari işlem açıkları dolar cinsinden açıklar, milli gelir ise YTL cinsinden gelirdir. Cari açıkların milli gelire oranı alındığında TL'nin aşırı değerli olması hesaplanan yüzdeyi etkilemektedir. Denge dolar kuru 1.8 YTL olarak kabul edildiğinde, 2006 yılı için hesaplanan cari işlem açıklarının milli gelire oranı yüzde 10 dolaylarında olurdu. Bir ekonominin bu denli cari işlem açığı vermesi savunulabilecek bir durum değildir.

Cari işlem açıklarının, net borçlanma ihtiyacı olarak algılanması gerekir. Cari açık verildiğinde, doğal olarak bu açık bir çeşit borçla kapanmış, finansmanı yaratılmıştır. Bu nedenle, pek çok ekonomistin söylediği gibi, cari işlem açıkları kadar, bu açıkların kapatılma şekli de önemlidir. Bu açıklar "sağlam" kaynaklarla kapatıldığında olumlu sonuçlar da alınabilir. Cari açıkların kapatılma şekilleri, yurt dışından doğrudan yatırım (yabancı sermaye girişleri) sıcak para girişleri, uzun vadeli borçlar, yatırım projeleri borçları ve varlık satışlarıdır. 2001 krizinden bu yana cari işlem açıklarının ne şekilde kapatıldığına bir göz atmak yararlı olacaktır.

2001 krizinden bu yana Türkiye'ye yabancı sermaye girişlerinde önemli bir artış olmaktadır. 2002 yılında 1 milyar 137 milyon dolar olan yabancı sermaye girişleri, 2003 yılında 1 milyar 752 milyon dolara, 2004 yılında 2 milyar 883 milyon dolara, 2005 yılında 9 milyar 813 milyon dolara ve 2006 yılında 19 milyar 797 milyon dolara yükselmiştir. Oysa, 2000 yılına kadar, her yıl Türkiye'ye gelen yabancı sermaye bir milyar doların altında kalmıştır. Bu durum kimilerince ekonomideki en olumlu gelişmelerden biri olarak nitelendirilmektedir. Oysa, aşağıda ayrıca inceleyeceğimiz gibi, Türkiye'ye doğrudan yatırım olarak nitelendirilen bu yabancı sermaye girişlerinin çok büyük bir oranı yeni iş, yeni aş yaratmamakta, özelleştirme uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum yeni bir iş sahasının açılması değil, mevcut bir tesisin yabancılara devridir.

Şunu da belirtmekte yarar var 2004 yılına kadar Türk şirketlerinin yabancı ülkelerdeki doğrudan yatırımları da çok düşük düzeylerde kalmıştır. 2004 yılından bu yana bu yatırımlar bir milyar dolar dolaylarında seyretmektedir. Bu durum, yerli şirketlerimizin küreselleşme içinde yerlerini almaya başladığını göstermektedir. Her stratejik konuda olduğu gibi, yerli şirketlerin başka ülkelerde yatırım yapmalarının olumlu yönleri yanında ekonomiyi olumsuz etkileyen yönleri de vardır. Türk şirketleri üretim tesislerini yurt dışına taşınmaları ekonomide istihdam kaybına neden olmaktadır.

2001 yılından bu yana Türkiye'ye çok önemli boyutlarda sıcak para diye adlandırılan kısa vadeli yabancı para girmektedir. Buna dış ödemeler hesabında portföy yatırımları denmektedir. 2002 yılında Türkiye'ye gelen sıcak para 1,5 milyar dolar dolaylarındayken, 2003 yılında 3,8 milyar dolara, 2004 yılında 9,4 milyar dolara, 2005 yılında 14,7 milyar dolara yükselmiş, 2006 yılında mayıs-haziran aylarında yaşanan mini kriz nedeniyle sıcak para girişleri 11,4 milyar dolara gerilemiştir. Bilindiği gibi, sıcak para doğrudan yabancı yatırımlara benzemez. Sıcak para bir ülkeye sadece para ile para kazanmak için gelir. Bu nedenle sıcak para ülkede bir gelir yaratmadığı için, kazandığı para ülkenin yarattığı gelirden aldığı paydır. Sıcak para, borç senetlerine (Türkiye'de devlet kağıtlarına) yatar veya borsaya girer, Türkiye'de devlet kağıtları faizleri yüksek olduğundan ve kur artışları enflasyonun çok altında kaldığından, sıcak para devlet kağıtlarından (tahvil ve hazine bonosu) çok yüksek getiriler elde etmektedir. Bu nedenle de Türkiye'ye gelen sıcak para genellikle devlet kağıtlarına yatmaktadır. Sıcak paranın Türkiye'deki kazançlarını ayrıca ilerleyen sayfalarda inceleyeceğiz. Şu anda şu kadarını söylemekle yetineceğiz. Türkiye'de cari işlem açıklarının önemli bir bölümü sıcak para girişleriyle kapatılmaktadır. Şunu da belirtmekte yarar görmekteyiz, küreselleşme sonucu Türk vatandaşları da Türkiye dışında portföy yatırımları yapmaktadır. Bu 2001 krizinden bu yana, yıllık 1-2 milyar doların arasında seyretmektedir. 2006 yılında Merkez Bankası verilerine göre bu tür portföy yatırımları 4,4 milyar dolar düzeyine yükselmiştir.

2001 yılında bu yana devlet yurt dışından borçlanmamakta, hatta zaman zaman 2 milyar dolara ulaşan yıllık ödemeler dahi yapmaktadır. 2006 yılında devletin ödemeleri 700 milyon dolar dolaylarına gerilemiştir. IMF'e olan borçlarla ilgili gelişmelere bakacak olursak, 2001 yılında Türkiye 10,2 milyar dolar dolaylarında, 2002 yılında ise 6,4 milyar dolar dolaylarında borçlanarak kaynak yaratmıştır. 2003 yılında Türkiye 50 milyon dolar, 2004 yılında 3,5 milyar dolar, 2005 yılında 5,4 milyar dolar dolaylarında ödeme yapmıştır. 2006 yılında yapılan ödeme, 2005 ödemesine kıyasla daha düşük 4,5 milyar dolar dolaylarındadır.

2001 yılından bu yana yurt dışından borçlanmada bankalar ve şirketler (diğer sektörler) ön plana çıkmıştır. 2002 yılında bankalar yurt dışına 2 milyar dolar dolaylarında net ödeme yapmış, isleyen yıllarda, her yıl artan miktarlarda yurt dışından kaynak elde etmiştir. Bankaların yurt dışından elde ettikleri kaynaklar 2003 yılında 2,8 milyar dolar, 2004 yılında 6,6 milyar dolar, 2005 yılında 10,5 milyar dolar ve 2006 yılında 11,9 milyar dolar dolaylarındadır. 2006 yılının üçüncü çeyreği sonu itibarıyla bankaların 17,3 milyar doları orta ve uzun vadeli, 19,8 milyar doları ise kısa vadeli birikmiş borcu bulunmaktadır. Türkiye'de banka dışı sektörlerin yurt dışından elde ettiği kaynaklar 2001 yılından bu yana çok büyük artışlar göstermiştir. 2002 yılında şirketlerin yurt dışından sağladık-

ları kaynaklar 3 milyar dolar, 2003 yılında 3,3 milyar dolar, 2004 yılında 9,4 milyar dolar, 2005 yılında 13,7 milyar dolar ve 2006 yılında 21,1 milyar dolar-dır. 2001 yılından bu yana banka dışı sektörlerin yurt dışına borçları 50,5 milyar dolar artmıştır.

Banka ve şirketlerin dış borçlarının bu kadar artması, TL'nin değerlenmesi (dövizlerin ucuzlaması) nedeniyle dışarıdan borçlanmanın maliyetinin çok düşük olması, hatta bazı durumlarda dışarıdan borçlanmanın maliyetli olacağına kazanç sağlamasıdır. Böyle bir durumda döviz kur artışlarının enflasyonun altında seyretmesi banka ve şirketlerin borçlanarak kazanç sağlamalarıyla sonuçlanmaktadır. Ancak, döviz kurlarının enflasyondan yavaş artması, hatta enflasyona rağmen düşmesi TL'yi aşırı değerlendirmekte, dış ticaret ve cari işlemler açıklarına neden olmakta be ülkeyi borç batağına sokmaktadır. Buna rağmen döviz kurlarının artarak TL değerinin dengesine doğru gitmesi borçlu banka ve şirketler için çok önemli kayıplar anlamına gelmektedir. Bu banka ve şirketler kamuoyunu etkilemekte, gelişmeleri kamuoyuna olumlu gelişmeler olarak yansıtmaktadır.

Cari işlemler açıkları üzerindeki incelemelerimizi özetlersek, 2001 yılından bu yana cari işlem açıkları yılda 7 milyar 250 milyon dolar artmakta ve bu artışlar sıcak para girişleri, özelleştirmeler ve banka ve şirketlerin risklerini arttırarak dışarıdan borçlanmaları ile karşılanmaktadır. Cari açıkların yatırım malları ithalatından kaynaklanması durumunda, yapılan yatırımlar bu borçları ödeme gücü yaratabilir. Fakat, cari açıklar, Türkiye'de olduğu gibi çoğunlukla aramalı ve tüketim malı ithalatından kaynaklanıyorsa bu ciddi bir tehlike işaretidir.

Türkiye'nin cari işlem açıklarını değerlendirmede, uluslararası sıralamadaki yerinin incelenmesinin de yararı olacaktır. Yukarıdaki incelemelerimizde olduğu gibi, elimizde sadece 2005 yılı için uluslararası sıralama mevcuttur. Uluslararası sıralamada Türkiye, sıralamaya giren 163 ülke arasında 157. sırada yer almaktadır. Yani 156 ülkenin ya cari işlem fazlası vardır, ya da cari işlem açığı Türkiye'ninkinden daha azdır. Dünya sıralamasında, 65 ülkenin cari işlem fazlası bulunmaktadır. Bu ülkeler, Japonya, Çin, Almanya, Suudi Arabistan, Rusya ve İsviçre gibi ülkelerdir. Geri kalan 91 ülkenin cari işlem açığı Türkiye'ninkinden daha düşüktür. Bu ülkeler arasında Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan gibi, Türkiye'nin komşuları da bulunmaktadır. Sıralamaya giren ülkelere sadece 6 ülkenin cari işlem açığı Türkiye'ninkinden daha büyüktür. Bu ülkeler İtalya, Fransa, Avustralya, İngiltere, İspanya ve ABD'dir. Sıralama 2005 yılı sıralamasıdır. 2005 yılında sıralamada Türkiye'nin cari işlem açığı 23 milyar 80 milyon dolar olarak alınmıştır. 2006 yılında Türkiye'nin cari işlem açığı 31.3 milyar dolara çıkmıştır. Bu hızlı yükselişin sıralamaya etkisi büyük bir ihtimalle olumlu olmayacaktır.

Öbür yandan, cari işlem açıklarının milli gelire oranının sıralaması daha anlamlı olabilir. Ülke sıralamalarında milli gelir satınalma paritesi olarak tanımlanmaktadır. 2005 yılında, satınalma paritesi açısından Türkiye'nin milli geliri 584,5 milyar dolardır. Bu hesaba göre Türkiye için cari açığın milli gelire oranı yüzde 3,9 düzeyindedir. Cari açığın milli gelire oranı açısından sıralama oldukça değişmektedir. Örneğin, cari açığı Türkiye'nin cari açığından daha küçük olan Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın milli gelirlerine oranla cari açıkları, sırasıyla yüzde 5,5, yüzde 4,5 ve yüzde 7,5'tur. Öbür yandan cari açıkları Türkiye'nin cari açıklarından daha fazla olan İtalya'nın cari açıklarının milli gelirine oranı yüzde 1,6, Fransa'nın yüzde 2,2 ve İngiltere'nin yüzde 3,2'dir. Cari açıkları Türkiye'ninkinden fazla olan ülkelerin hiçbirinin cari açıklarının milli gelirlerine oranı yüzde 8'den yüksek değildir. Dünya üzerinde en büyük cari açıklar veren ülkesi olan ABD'nin cari işlem açıkları 2005 yılında 829,1 milyar dolardır. Bu açık, ABD'nin milli gelirinin sadece yüzde 6,7'sidir.

F. Özelleştirme Uygulamaları

Özelleştirme konusu yeni dünya düzeninin oluşmasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Yeni dünya düzenini açıklamaya çalıştığımız Bölüm I'de belirttiğimiz gibi, özelleştirme 1980'li yılların başında Washington Uzlaşması diye anılan reçetenin bir parçası olmuş, IMF tarafından kalkınmakta olan ülkelere benimsetilmiştir. Esasında özelleştirme konusu, İngiltere'de Margaret Thatcher hükümeti döneminde popülerliğini kazanmış, liberalleşme hareketinin çok önemli bir aracı haline gelmiştir. Bu sıralarda önemli akademik çalışmalar da yapılmıştır.⁷⁹ Yapılan akademik çalışmalarda özelleştirme kamu tarafından işletilen kurumların daha verimli çalışmasının bir aracı olarak ele alınmıştır. İddiaya göre, kamu kuruluşları politik müdahaleler nedeniyle ve rekabet gücünden yoksun olduklarından verimli çalışmamaktadır. Özelleştirme sonucu bu kuruluşların daha verimli çalışması amaçlanmaktadır. Yapılan akademik çalışmalar, rekabet arttırılabildiği takdirde özelleştirmenin verimliliği arttırabileceğini göstermiştir. Yapılan araştırmalarda, verim artışları özelleştirmeden çok rekabetin artmasından kaynaklandığını gösteren bulgular elde edilmiştir. Varılan diğer önemli bir sonuç, kamu tekellerinin özelleştirilmesinin çok güç olduğudur. Yapılan çalışmalar kamu tekellerinin, özel sektör tekellerinden daha iyi olduğunu göstermiştir. Kamu tekelleri oluşturulurken devletin denetleme fonksiyonu önem kazanmaktadır. Bunun için de Telekomünikasyon Kurumu, Gaz Kurumu gibi kurumların oluşturulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ama, bu kurumların bu zor görevi nasıl başaracağı konusunda herkesçe kabul edilebilir bir sonuca varılamamıştır.

⁷⁹ İyi bir örnek olarak bakınız: Vickers, J. And Yarrow, G.. (1988). Privatization: An Economic Analysis. Cambridge, Massachusetts, MIT Press.

2000'li yıllara kadar özelleştirme, kamu kuruluşlarında verim arttırmanın aracı, zarar eden kamu kuruluşların yükünün kamu üzerinden kaldırılması, teknik deyimıyla "kamu borçlanma gereğinin" azaltılması olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde bazı ilkeler üzerinde anlaşma da sağlanmıştır. Bu ilkeler, özelleştirmenin kaynak yaratmak için yapılmaması, esas amacın tesislerin ülke ekonomisine kazandırmak olması, ele geçen kaynakların bütçe açıklarını kapatmak için kullanılmaması, bu kaynakların kamu borçlarını kapatmak için kullanılabileceği gibi ilkelerdir. İlginç olan, bu ilkelerin dünya bankası uzmanları tarafından da benimsenmesidir. Bu dönemde Türkiye'de kamu kuruluşları (KİT'ler) kanayan yara olarak tanımlanmış ve devletin bu yükten kurtarılması için özelleştirme yapmanın gerekli olduğu savunulmuştur. Zarar eden kuruluşların özelleştirilmesi ya da kapatılması gerektiği ileri sürülmüştür. 1992 yılı hükümet programında Türkiye özelleştirme için bir model benimsemiştir. Bu modele göre KİT'ler özertleştirilecek (politik müdahalelerden kurtarılacak), yeniden yapılandırılacak ve sonra bu kuruluşların ekonomiye kazandırılması için özertleştirileceklerdi. Özertleştirme stratejik özertleştirme olarak tanımlanmıştı.⁸⁰ Stratejik özertleştirme, özertleştirilen kuruluşlara stratejik bir avantaj yaratacak şekilde yürütülecekti. Yani, yeni oluşturulan mülkiyet yapısı, özertleştirilen kuruluşa kaynak, bilgi, teknoloji veya pazar kazandıracaktı. IMF heyetlerinin, "zarar eden kuruluşları ya satacaksınız ya kapayacaksınız" diretmesi altında bu strateji uygulanamadı.

Önceki yıllarda özelleştirme ile ilgili propaganda başarılı olduktan sonra, 2000'li yıllarda özelleştirme araç olmaktan çıkıp amaç haline geldi. Her ne pahasına olursa olsun kamu kuruluşları özertleştirilecekti. Daha sonra, özelleştirme bütçe açıklarını kapatmanın bir aracı olarak tanımlanmaya başladı. Özertleştirme sonucu elde edilen satış bedelleri özertleştirmenin başarısını saptayan tek kıstas oldu. Esasında, özertleştirme yeni dünya düzeninde uluslararası şirketlerin stratejik alanlarda güçlerini arttırmasının bir aracı olarak gelişti. 2000'li yıllarda özertleştirme, zarar eden şirketlerin özertleştirilmesinden, en kârlı şirketlerin özertleştirilmesine kaydı. Bu en kârlı şirketler genellikle tekel konumundaki şirketlerdi. Kısa bir zamanda devlet bütçesine kârları ile önemli katkılar yapan kuruluşlar 5-10 yıllık kârları karşılığında satıldı.

Türkiye'de özertleştirme uygulamaları 1985 yılına kadar geri gitmektedir. Fakat, Türkiye'de özertleştirme 2004 yılından bu yana ivme kazanmıştır. Türkiye'de özertleştirme blok satışlar, tesis ve varlık satışları, halka arz, uluslararası halka arz, IMKB'de satış ve bedelli devir yöntemleriyle yapılmaktadır. 2002 yılından bu yana özertleştirme uygulamalarından elde edilen satış geliri, 18 milyar 298

⁸⁰ Hükümet programına da giren bu model TÖTÖK modeli olarak bilinmektedir.

milyon dolardır. Bu gelirin yüzde sekseni blok satışlardan elde edilmiştir. Bu- nu yüzde 9,6 payla tesis ve varlık satışları izlemektedir. İMKB'de satışlar yüz- de 4, Halka arz ise yüzde 3,7 ağırlık taşımaktadır. Genellikle tesis ve varlık sa- tışları ile bedelli devirler tasfiye niteliği taşımaktadır.

2002 yılından bu yana elde edilen 18 milyar 298 milyon dolar satış gelirinin yüzde 90'ı 2005 ve 2006 yıllarında elde edilmiş ve bu yılların önemi özelleştir- me gelirleri ise T. TELEKOM, TÜPPRAŞ ve ERDEMİR'in özelleştirilmesinden elde edilmiştir. T. TELEKOM 6 milyar 550 milyon dolara, TÜPRAŞ 4 milyar 140 milyon dolara, ERDEMİR ise 2 milyar 770 milyon dolara satılmıştır. Ay- rıca halka arz, uluslararası arz ve İMKB'de satış yoluyla, THY, PETKİM ve TÜPRAŞ hisselerinden 1 milyar 132 milyon dolarlık satış gerçekleştirilmiştir.

İstanbul Sanayi Odasının Türkiye'nin 500 büyük sanayi anketinin belirlediği gi- bi, TÜPRAŞ Türkiye'nin en büyük kuruluşudur. Bu kuruluş 2005 yılında 727 milyon YTL kâr elde etmiştir. ERDEMİR ise, yine İSO sıralamasında Türki- ye'nin 5. büyük sanayi kuruluşudur. ERDEMİR'in 2005 yılı kârı 342.5 milyon YTL'dir. Devlet özelleştirmeden elde ettiği satış gelirleriyle bütçesini destekle- miş, faiz öncesi bütçe fazlası verme çabası içinde olmuş, fakat, bu kuruluşların ilerideki yıllarda kazandırabileceği kaynaklardan mahrum kalmıştır.

G. Bütçe Uygulamaları

Enflasyonla mücadelede en önemli husus, bütçe disiplini sağlamaktır. IMF programlarının temel özelliklerinden biri de budur. 2000 yılından bu yana uy- gulan programlarda faiz dışı fazla hedefleri uygulanmıştır.⁸¹ Bir yandan da, IMF reçeteleri devletin küçülmesini de hedeflemektedir. IMF bütçe uygulamalarında bu iki hedefin de gerçekleştirilmesini istemektedir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyetinin bütçesini IMF kararlaştırır ve izler duruma gelmiştir.

2001 krizinin ortamını oluşturan 2000 yılında, Merkezi Yönetim Bütçe harca- maları milli gelirin yüzde 37,2'si düzeyinde gerçekleşmiştir. Bütçe gelirleri de milli gelirin yüzde 26,6'sı dolaylarında kaldığından, bütçe dengesi milli gelirin yüzde 10,6'sı dolaylarında açık vermiştir. 2000 yılında faiz giderlerinin bütçe üzerindeki yükü yüzde 16,3 olduğundan o yıl bütçe uygulamalarında yüzde 5,7 faiz dışı fazla elde edilmiştir. 2001 yılında bütçe harcamaları milli gelirin yüz- de 45,7'sine yükselmiş, krize rağmen bütçe gelirleri az da olsa milli gelirin yüz-

⁸¹ Maliye bakanlığının tanımlamasına göre, Faiz Dışı Denge, (Toplam Bütçe Gelirleri) – (Faiz Dışı Giderler) olarak tanımlanmaktadır. Aradaki farkın pozitif olması faiz dışı fazla olduğu anlamına gelmektedir. Faiz dışı fazlanın artması ise vadesi gelen faiz borçlarının yeniden boçlan- madan döendiği ve dolayısıyla borçların artma hızında düştüğünü ifade etmektedir. Bu tanımla- manın geçerli olması için faiz dışı fazlanın reel faiz yükünü karşılaması gerekir.

de 29,2'sine yükselmiş, fakat bütçe üzerindeki faiz yükü yüzde 23,3'e yükseldiğinde bütçe açığı yüzde 16,5'a, faiz dışı fazla da yüzde 6,8'e yükselmiştir. Kriz senesinde bütçe disiplininin sağlanması çok önemli bir başarıdır. 2001 krizi sonrası dönemde de IMF kontrolü altında bütçe disiplininin sağlanmasında büyük başarı elde edilmiş, bütçe uygulamaları IMF hedefleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bütçe gelişmelerini kısaca açıklamaya çalışalım:

2002 yılından itibaren bütçe harcamalarının milli gelire oranında önemli bir azalma gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında milli gelirin yüzde 45,7'si dolaylarında olan bütçe harcamaları, 2002 yılında yüzde 42,1'e, 2003 yılında yüzde 39,4'e, 2004 yılında yüzde 32,9'a, 2005 yılında yüzde 30,0'a düşen bir trend izlemiş, 2006 yılında bütçe harcamalarının milli gelire oranı ufak bir artışla yüzde 31,2 olarak gerçekleşmiştir.

Bütçe gelirleri açısından bakıldığında, farklı bir trend izlenmektedir. Bütçe gelirlerinin milli gelire oranı 2004 yılına kadar bir düşüş eğilimi, 2004 sonrasında ise bir artış eğilimi göstermektedir. 2001 yılında milli gelirin yüzde 29,2'si olan bütçe gelirleri, 2002 yılında yüzde 27,5'a gerilemiş, 2003 yılında tekrar ufak bir artışla yüzde 28,1'e yükselmiş, 2004 yılında ise önemli bir oranda düşerek yüzde 25,8 olarak gerçekleşmiştir. 2005 ve 2006 yıllarında bütçe gelirlerinde tekrar hızlı bir artış temposu yakalayarak 2001 kriz yılı değerini dahi aşmıştır. 2005 yılında bütçe gelirlerinin milli gelire oranı yüzde 27,7'ye, 2006 yılında ise yüzde 30,5'a yükselmiştir. Esasında, Türkiye'de vergi yükü milli gelire oranla oldukça düşük düzeydedir. OECD verilerine göre 2003 yılında Türkiye'de vergi yükünün milli gelire (GSMH'ya) oranı yüzde 32,8 düzeyindedir. Avrupa Birliği'nde bu oran yüzde 40,5'tur. Birkaç Avrupa ülkesine bakacak olursak bu oran Fransa'da yüzde 43,4, Almanya'da yüzde 35,7, Yunanistan'da yüzde 35,7 ve İtalya'da yüzde 43,1'dir

Bu gelişmeler sonucunda, 2001 yılındaki bütçe açıklarının milli gelire oranı yüzde 16,5 düzeylerinde iken, açıklar hızlı ve istikrarlı bir tempoyla azalarak, 2006 yılında dengeye ulaşmıştır. Bütçe dengesine ulaşmada, yüzde 4,3 - 7,5 düzeylerinde seyreden faiz öncesi fazlanın ve enflasyondaki düşüş nedeniyle azalan faiz yükünün etkisi büyüktür.

Teknik olarak bakıldığında bütçe disiplininin sağlanmasında 2002 ve sonrasında çok önemli bir başarı elde edilmiştir. Fakat, bütçe performansı milli hedefler açısından değerlendirilmesi gerekir. Son yıllarda bütçe gelirlerinin artmasında özelleştirmenin rolü çok önemlidir. Yukarıda açıkladığımız gibi, 2005 ve 2006 yıllarında Türkiye, özelleştirme adı altında en önemli tesislerinden T. TELEKOM, TÜPPRAŞ ve ERDEMİR gibi en kârlı kuruluşlarını satmıştır. Türkiye bu kuruluşların gelecekteki gelirlerinden mahrum kalacaktır. Öbür yandan Türkiye 21. yüzyılda önemi artan insan sermayesine gerekli yatırımları yapı-

mamaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin giderek özelleştirilmekte ve bu hizmetlerin sağlanması piyasa mekanizmasına terk edilmektedir. Kamu eğitim ve sağlık kuruluşlarında ödenek eksiklikleri nedeniyle kalite giderek düşmektedir. Devlet, refahın ülke sathına yayılması için gerekli altyapıyı oluşturamamakta, bölgesel kalkınmışlık düzeyi uçurumları giderek açılmaktadır. Bu durum da sosyal ve politik sorunlar yaratmaktadır. Piyasa mekanizmasının ve bu mekanizmaya uymak durumunda olan özel sektörün yapamayacağı işler vardır. Devletin bu işleri yapmasına, veya piyasa mekanizmasını bu işleri yapabilecek şekilde yönlendirmesine ihtiyaç vardır. Devletin bütçe uygulamasındaki başarı sadece teknik yönden değil, devletin toplumu ve ekonomiyi arzu edilen hederlere ulaştırmadaki başarısıyla değerlendirilmelidir.

H. İç Borçlanma

Türkiye'de devlet borçları ve bu borçların milli gelirdeki payı çok uzun bir süredir bir artış temposu yaşamıştır. 1994 krizi sonrası, 1995 yılında devlet borçları, 2006 satınalma gücü açısından 69,5 milyar YTL dolaylarında, milli gelirin yüzde 17,3'ü düzeyindeydi. 2000 yılına gelindiğinde devlet borçları 2,1 misli artarak 146 milyar YTL düzeyine, milli gelirin yüzde 29'una ulaşmıştı. Devlet borç faizlerini ödeyebilmek için borçların bir duruma gelmişti. 2001 krizi sırasında devletin batan bankaların borçlarını üslenmesi sonucunda devlet borçları tekrar 2'ye katlanarak milli gelirin yüzde 69,2'si düzeyine ulaştı. Bu durum devlet için tam bir borç batağı anlamına geliyordu. İşte, 2001 krizi sonrası dönemde uygulanan bütçe politikalarıyla bu batağın kısmen kurutulmasına önem verildi. 2002 yılında iç borçların dış borçlarla ikamesi stratejisi sonucunda iç borçlar 247,7 milyar YTL düzeyine, milli gelire oranı ise 54,5'a indirildi. Yine yukarıda ayrıntılı olarak açıkladığımız gibi, iç borçların dış borçlarla ikamesi stratejisi, TL'nin aşırı değerlenmesine neden oldu. TL'nin aşırı değerlenmesi de Türkiye ekonomisi üzerinde çok olumsuz etkiler yaptı. Bundan sonra, devlet borçlarının artmasının önlenmesinde, yukarıda açıkladığımız bütçe uygulamalarındaki başarı etkili oldu. Önce 2005 yılına kadar devlet borçları düşük bir tempoyla arttı. 2002 yılında 147,7 milyar YTL düzeyine indirilen iç borçlar, 2005 yılında 269,3 milyar YTL düzeyine yükseldi. Ancak bu yıllarda milli gelir artışları iç borç artışlarından yüksek olduğundan devlet iç borçlarının milli gelire oranı düşmeye devam ederek yüzde 50,3 düzeyine indi. 2006 yılında hem devlet iç borçlarının düzeyi, hem de milli gelire oranında önemli sayılabilecek düşüş elde edildi. Bu düşüşte de iç borçların dış borçlarla ikamesi etkili oldu. 2006 yılında devlet iç borçları milli gelirin yüzde 44,7'si düzeyinde, 251,5 milyar YTL'dir. Devlet borçlarının bu düzeyi ve milli gelire oranı çok yüksektir.

Türkiye iç borçları dış borçlarla ikame stratejisi uyguladığından sadece devletin iç borçlarını değerlendirmek mümkün değildir. İç borçların devletin dış borçlarıyla birlikte ele alınması gerekir.

I. Dış Borçlar

Türkiye'nin dış borçları hızlı bir artış temposu içindedir. 2000 yılında 118,5 milyar dolar olan dış borçlar, 2001 yılında 5 milyar dolarlık bir düşüşle 113,6 milyar dolara gerilemiştir. 2001 yılından bu yana dış borçlar artış temposunu sürdürmektedir. 2001 yılı sonunda 113,6 milyar dolar olan dış borçlar 2006 yılında 206,5 milyar dolara ulaşmıştır. Görüldüğü gibi, 5 yıl içinde dış borçlardaki artış yüzde 88 dolaylarındadır. Ulaşılan borç düzeyi milli gelirin yüzde 50'si dolaylarındadır. Milli gelir YTL üzerinden hesaplanmakta olduğundan, TL de aşırı değerli olduğundan dış borçların milli gelire oranının 50'nin çok üzerinde olduğu söylenebilir. Halk arasındaki yaygın söylenen şekliyle her Türk vatandaşı 2868 dolar borçla doğmaktadır.

Türkiye'nin dış borçlarının çok önemli bir bölümü özel sektör borçlarıdır. 2001 yılında Türkiye'nin dış borçlarının yüzde 36'sı özel sektör borcu iken, 2006 yılı sonunda bu oran yüzde 57'ye yükselmiştir. Bu beş yıllık dönemde özel sektörün dış borçları 2,7 misli artmıştır. Bunun temel nedeni Türkiye'de reel faizlerin çok yüksek olması ve TL'nin aşırı değerlenmesi sonucunda yurt dışından borçlanma maliyetinin çok düşmesidir. Zaman zaman yurt dışından borçlanmak külfetli değil, kazançlı bir olay haline gelmiştir.

Türkiye'de enflasyondan arındırılmış reel faizler çok yüksektir. 2001 yılından bu yana, devlet borçlanmalarında reel faizler yüzde 7,2 ile yüzde 15,5 arasında dalgalanmaktadır. Özel kesim firmaları için faizler daha da yüksektir. Bu denli yüksek reel faizler Türk şirketlerinin rekabet gücünü çok düşürmektedir. Oysa, yurt dışından borçlanmalarda hem faizler düşük olduğu, hem de TL değer kazandığı için borçlar daha ucuz dövizle ödendiği için yurt dışından borçlanmak çok cazip hale gelmektedir. Örneğin, devlet kağıtları borçlanma faizinin yüzde 47,7 olduğu 2002 yılında yurt dışından borçlanmanın yükü sadece yüzde 14 olmuştur. 2003 ve 2004 yıllarında TL'nin aşırı değerlenmesi sonucunda yurt dışından borçlananlar sırasıyla yüzde 5,9 ve yüzde 5,4 kazançlı çıkmıştır. 2005 yılında yurt dışından borçlanmanın maliyeti sadece yüzde 0,5'tir. 2006 yılı Mayıs ve Haziran aylarında döviz kurlarının yükselmesi neticesinde yurt dışından borçlanmanın maliyeti yüzde 9,6'ya yükselmiştir. Bu yükselen faiz dahi, 2006 yılı için yüzde 17,5 olan ortalama devlet kağıtları faizinin çok altındadır.

Yurt dışından borçlanmanın bu denli avantajlı olması sonucunda özel kesim, rekabet gücünü de arttırmak amacıyla yurt dışından borçlanmaya yönelmiştir. İstanbul Sanayi Odası'nın Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu anket sonuçlarından anladığımızı göre, bu dönemde kapsam içindeki şirketlerin faaliyet kârları düşmüş fakat bu düşüşler ucuzlayan kredi maliyetleri ile telafi edilmiştir. Öbür yandan, gelinen noktada, özel sektör çok büyük bir kur, devalüasyon veya kriz riski altındadır. Her hangi bir şekilde kurlar denge kurlara doğru yöneldi-

ğinde özel sektör firmaları büyük kayıplara uğrayacaktır. Bu nedenlerden yurt dışından borçlu olan özel sektör kuruluşları TL'nin değer kaybetmemesi için gerekli kulis faaliyetlerini yürütmektedir.

2001 yılından bu yana devletin dış borçlarındaki artış düşük düzeyde kalmıştır. 2001 yılında 46 milyar dolar olan devlet dış borçları 2004 yılında 73,8 milyar dolara kadar yükselmiş, 2005 yılında tekrar 68,1 milyar dolara düşmüş, 2006 yılının üçüncü çeyreği sonunda ise tekrar, tahmini 72 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. ⁸² Devlet borçlarının milli gelire oranı yüzde 16,7 dolaylarındadır. Devletin iç borçlarını da dahil edersek, 2006 yılı sonunda devlet borçlarının milli gelire oranının yüzde 61,4 dolaylarında olduğu söylenebilir. Bu düzey ise, TL'nin aşırı değerli olduğunu hesaba katmazsak, yüzde 60 olan Maastrich kriterleri düzeyine çok yakındır.

J. Sıcak Para Girişleri Ve Kazancı

Dünya üzerinde para ile para kazanmaya çaba gösteren, ve özellikle kalkınmakta olan ülkelerdeki yüksek faizlerden yararlanmaya çalışan önemli tutarlarda akar gezer para bulunmaktadır. Bu para genellikle kalkınmış ülkelerdeki özel emeklilik fonlarının paralarıdır. Özel emeklilik fonları portföylerinin yüzde 90-95'lere varan kısımlarını çok güvenli ama düşük getirili mali araçlara yatırırlar. Geri kalan küçük kısmı ile yüzde 30'lara varan kazançlar elde etmek için kalkınmakta olan ülkelere yönelirler. Bu yüksek kazançlarıyla da rekabet güçlerini arttırmaya çalışırlar. Ülkelerin ödemeler dengesi hesaplarında bu paralara, yabancı portföy yatırımları, halk arasında ise sıcak para denmektedir. Sıcak para denmesinin nedeni, bu paranın aniden kaçma eğilimine girebilmesi, hızla ülke değiştirebilmesidir. Genellikle sıcak para bir ülkeye gelirken bir bahar havası estirir. Ülke bu paralarla ithalatını destekler, üretmeden tüketme imkanına kavuşur. Fakat, bu para ürküp kaçacak olduğunda, arkasında yerle bir edilmiş bir ekonomi bırakır. 1997 yılına kadar Güneydoğu Asya ülkelerinin ekonomik başarıları göklere çıkartılmakta, bu ülkeler "Asya kaplanları" olarak nitelendirilmekteydi. Bu ülkelere sıcak para giriyor bahar havası estiriyordu. 1997 yılında bu ülkelerdeki sıcak para tedirgin oldu ve kaçış eğilimine girdi. Bu kaçış eğilimi çok önemli bir ekonomik krize dönüştü. Ekonomik kriz ise tüm bu ülkelerin ekonomilerini tahrip etti.

Türkiye'ye gelen sıcak para, borsaya girmekte veya devlet kağıtları satın almaktadır. 2001 krizinden bu yana Türkiye'ye çok hızlı bir şekilde sıcak para girişi olmuştur. 2002 yılında borsaya sıcak para girişi olmamış, hatta 16 milyon dolarlık bir çıkış olmuştur. Ancak izleyen yıllarda borsaya önemli boyutlarda gi-

⁸² Devlet borçlarına T.C. Merkez Bankası borçları dahil değildir.

riş çıkışlar olmuştur. 2003 yılında yabancı yatırımcılar olarak borsaya giren sıcak para 905 milyon dolar, 2004 yılında 1 milyar, 427 milyon dolar, 2005 yılında 5 milyar 699 milyon dolardır. 2006 yılında borsaya giren sıcak para tutarında düşüş olmuş, 1 milyar 939 milyon dolara gerilemiştir.

Türkiye'ye gelerek, TL'ye çevrilen ve devlet borç senetlerine yatan sıcak para, Türkiye'deki çok yüksek faizlerden yararlanmıştı. Vade sonlarında tekrar dolara döndüğünde düşük kur üzerinden dolara döndüğünden elde edilen kazanç çok büyük olmaktadır. Türkiye'de devlet kağıtlarına yatan sıcak para 2002 yılında yüzde 52⁸³, 2003 yılında yüzde 60,3, 2004 yılında yüzde 38,6, 2005 yılında yüzde 21,2 ve 2006 yılında yüzde 17,9 dolaylarında kazanç elde etmiştir. Sıcak para üretim yapmamakta, gelir yaratmamaktadır. Bu nedenle sıcak paranın bu kazançları Türkiye'nin kayıpları anlamındadır. Her ne kadar sıcak para kazançları bir düşüş eğilimi göstermiş olsa da, bu düzeyler hiçbir şekilde makul gösterilebilecek düzeyler değildir. Bir ülke sadece milli gelir artışı oranlarında bir faiz yükü taşıyabilir. Bu faiz yükünün üzerindeki sıcak para maliyetleri Türkiye'nin sıcak paraya soydurulması anlamına gelmektedir.

Türkiye'de kazançların bu denli yüksek olması nedeniyle, 2001 yılından bu yana Türkiye'ye hızla artan oranlarda sıcak para girişleri olmuştur. 2002 yılında devlet kağıtlarına yatan sıcak para 1 milyar 519 milyon dolar, 2003 yılında 2 milyar 946 milyon dolar, 2004 yılında 7 milyar 984 milyon dolar, 2005 yılında 9 milyar 1 milyon dolar ve 2006 yılında 9 milyar 463 milyon dolardır. Yani 5 yıl içinde Türkiye'ye gelip devlet kağıtlarına yatan sıcak para 30 milyar 913 milyon dolardır. 2002 yılı başında Türkiye'deki sıcak parayı da hesaba katarsak, sıcak para kazanç yüzdelerindeki düşümlere rağmen, 5 yılda sıcak para kazançları 56 milyar dolar dolaylarında tahmin edilmektedir. Yani Türkiye bu 5 yılda sıcak paraya 56 milyar dolar kaptırmıştır.

III. ÖZET VE DEĞERLENDİRME

Türkiye 2001 krizinden sonra IMF reçetelerini aynen uygulamaya devam etmiştir. 2001 krizi sonrası başarılar ve başarısızlıklarla dolu bir dönemdir. Bu başarı ve başarısızlıkları değerlendirmek kolay değildir. Çünkü, Türkiye'nin başarabileceği ve başaramayacağı şeyler, hedef olarak benimsediği şeyler, IMF'in oluşan yeni dünya düzeninde Türkiye için biçtiği görevler ve ulaşması gereken sonuçlar farklı farklı olabilir.

Kanımızca Türkiye 21. yüzyıl ortamında potansiyeli çok yüksek bir ülkedir. Kendi gücü ve imkanlarıyla yapabileceği çok şeyler vardır. 21. yüzyılda Türkiye, yeni dünya düzeninde çok saygın bir konum elde edebilir. Bu görüşe katıldığımız takdirde, elde edilen sonuçların başarısızlık yönleri ağır basabilir. Ki-

83 JP Morgan danışmanlık şirketinin yaptığı hesaplara göre yüzde 56,8.

mileri ise, Türkiye'nin IMF olmadan ekonomisini düzeltemeyeceğine, Avrupa Birliği olmadan medenileşemeyeceğine inanmaktadır. Onlar için alınan sonuçlar çok başarılı sonuçlar olarak değerlendirilebilir. Devlet Planlama Teşkilatının 2023 yılı vizyonuyla hazırladığı planlar Türkiye'yi 2023 yılında dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasında saygın bir konumda görmektedir. Bu açıdan bakıldığında da elde edilen sonuçlar altında Türkiye'nin teknoloji ve insana gerekli yatırımlar yapıp yapmadığı tartışılmalıdır. Öbür yandan, IMF açısından bakıldığında, Türkiye, IMF'in en önemli müşterisi olarak bulunduğu konumu çok tatminkar olabilir.

Bir özetleme yapacak olursak, 2001 krizinden bu yana Türkiye işsizlik, özellikle de eğitilmiş insanları arasında işsizlik sorununu çözememiş, çok önemli ve kâr eden kuruluşlarını satmış, dışarıya borçları artmış, ekonomisinde fiyat dengelerini oluşturamadığından sıcak paraya çok büyük kazançlar sağlamış bir ülkedir. Ancak, Türkiye bu dönemde ürettiğinden çok fazlasını tükettiğinden sorunlarının boyutlarını kavramakta güçlük çekmektedir.

İzleyen bölümde istikbale bakarak bazı stratejiler önermeye çalışacağız.

IV. OKUMA PARÇALARI

Bu kısımda, yazarın çeşitli tarihlerde yazdığı, gazete ve dergilerde yayınlanmış olan makaleleri sunulmaktadır. Bu makaleler, yazılış tarihleri de dikkate alındığında bölüm içindeki açıklamalara yeni boyutlar eklemekte ve okuyucuların kendi görüşlerini oluşturmalarına yardımcı olmaktadır.

A. Osmanlı Döneminde Borç Sarmalı ⁸⁴

1770'lerden 1840'lara kadar sık sık yaşanan savaşlar ve girişilen reformlar nedeniyle Osmanlı bütçesi büyük açıklar vermeye başlayınca devlet kısmen iç borçlanmaya kısmen de taşşışlere ⁸⁵ başvurmak zorunda kaldı. Bu ara, Rusya'nın güneye yayılmasını engellemeyi amaçlayan Avrupa devletleri için Osmanlı Devletinin önemi artmıştı. Avrupa devletleri, Osmanlı Devletine mali reformlar yapması için baskı yapmaya başladı.

Osmanlı maliyesinin borç sarmalına girmesini başlatan süreç, 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı anlaşmasıdır. Balta Limanı anlaşmasıyla Osmanlı Devleti bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilme hakkından vazgeçiyor ve önemli bir gelir kaynağını kaybediyordu. 1844 yılında Osmanlı Devleti

⁸⁴ Özer ERTUNA, Osmanlı ve Türkiye Ekonomilerinin Borç Bunalımı, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ekim 2004. Sayfa 6-21. makalesinden derlenmiştir. Makalenin dipnotları orjinalinden izlenebilir.

⁸⁵ Taşşış, metal paraya ucuz metaller katmak.

tağışlara son verip, Galata Bankerleri aracılığıyla Fransa'dan kısa vadeli borçlanmaya başladı. Kırım Savaşı sonrası, Bab-ı Ali, 1854 yılında, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin yardımı ile Londra ve Paris borsalarında 3.3 milyon sterlin tutarında tahvil satarak ilk borçlanmasını yaptı. Anapara ve faizinin yeniden borçlanarak ödenmesi sonucunda, dış borçlar kartopu gibi büyüdü. 1875 yılında Osmanlı hükümeti iflasını ilan etti ve 1881 yılında Osmanlı maliyesini Avrupa devletlerinin denetimine sokan Düyun-u Umumiye İdaresi kuruldu. Bu idare, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki emperyalist sömürünün en önemli aracı haline geldi.

Osmanlı maliyesini çökerten borç sarmalının iki temel özelliği borç düzeyinin kontrolsüz artması ve borçlanma maliyetlerinin taşınamayacak düzeydeki yüksekliğidir. Zaman içinde bu iki etmen birbirlerini desteklemiştir. Borç düzeyi arttıkça borçlanma maliyetleri de artmış, artan borçlanma maliyetleri daha fazla borçlanmayı gerektirmiştir. Neticede yüksek borç düzeyleri ve yüksek borçlanma maliyeti birbirlerini besleyerek borçlar hızla artmaya devam etmiş ve yeni borçlanmalar maliyeye net kaynak yaratamaz duruma gelmiştir. Şöyle ki: Osmanlı hükümeti 1854 - 1914 döneminde 359 milyon Osmanlı Lirası (OL) tutarında net dış borçlanması karşılığında, tahvillerin nominal değerlerinin çok altında satılması ve verilen komisyonlar nedeniyle, Bab-ı Ali eline sadece 222 milyon OL geçti. Aynı dönemde, 164 milyon OL tutarında faiz, 70 milyon OL tutarında ise anapara ödendi. Yani ödemeler ele geçen paradan 12 milyon OL fazla oldu.

Kullanılan kredilerin maliyeti de çok yüksekti. Örneğin 1874 borcunun nominal faizi yüzde 5 iken, nominal değeri 100 OL olan tahvilin gerçekte 40 OL'ye satılması sonucunda gerçek faiz oranı yüzde 12 idi.

Hem borç düzeylerinin bir çığ gibi büyümesinin, hem de borç maliyetlerinin yükselmesinin devlet bütçesi üzerindeki yükü de ağır oldu. 1863 yılında bütçe gelirlerinin yüzde 17'si dış borç servisine ayrılmışken, bu oran 1874'te yüzde 55'e çıktı. Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulmasıyla, Osmanlı Devleti'nin 191 milyon OL olan devlet borçları 106 milyon OL'ye indirildi. Egemenlik kaybı karşılığında Osmanlı hükümeti bütçe gelirlerinin daha büyük bir kısmını kendi gereksinimleri için kullanma olanağını elde etti.

Avrupa'dan alınan bu borçlar ekonomik kalkınmayı destekleyecek şekilde kullanılmadı. 1854 kredisi bugünkü IMF ve Dünya Bankası kredilerinin ilk modelidir. 1855 Kredisi olarak tarihe geçen bu borçlanma aslında 8 milyon liraya varan bütçe açığını kapatmak için gerekli görülüyordu. Oysa, alınan kredilerin tümü Fransa ve İngiltere'den silah ve askeri araç-gereç, kumaş, bez ve tıbbi eşya alınmasında ve lüks harcamalarda kullanıldı. Ekonomiye canlandıracak, mali gelirleri arttıracak yatırımlara hemen hiç kaynak ayrılmadı.

Osmanlı dış borçlanması Avrupalı emperyalist güçlere doğrudan siyasal çıkar sağlayan bir mekanizma olarak da iş gördü. Örneğin, 1867 yılında yabancıların İmparatorlukta toprak satın almalarına izin verildi. Bu ödünleri dağıtırken Osmanlı yöneticileri, atılan adımların uzun dönemli iktisadi sonuçlarından çok, Avrupa devletlerinden kısa vadede sağladıkları siyasal ve mali desteği düşünüyorlardı.

Osmanlı borçlanma tarihinin en önemli yönü, zamanında bu borçlanmanın büyük beğeni kazanması ve sevinçle karşılanmasıdır. Borçlanmalardan yalnız devlet maliyesi değil, bankalar, bankerler, spekülâtörler ve büyük tasarruf sahipleri de çeşitli şekillerde yararlandıkları için, her yeni istikraz bu çevrelerde sevinçle karşılanmıştı.

Kısacası, Osmanlı maliyesinin çöküşünün nedenleri, dış ticaret açıklarını karşılamak için 1854 yılından itibaren dış borca başvurulması, vadesi gelen dış borcu ve faizlerini ödeyebilmek için yeniden borçlanması, 1860'larda iç borcun dış borçla ödenmesine çalışılması şeklinde tanımlanabilir. Bugün de benzer ekonomik politikalar çerçevesinde, Türkiye, Osmanlı devletinin izlediği yolu aynen ve daha tahripkar bir şekilde izlemektedir.

B. Anlamak çok zor ⁸⁶

Artık gözlerime ve kulaklarıma inanamıyorum. Özelleştirme konusunu, teori ve uygulamasını biraz bilenlerin de Türkiye'de olanlara akıl erdirebileceğini sanmıyorum.

1980 ve 1990'lı yıllarda, dünyada özelleştirme akımı başladığında, özelleştirme ekonomide verimliliği artırıcı bir araç olarak ele alınmıştı. O zamanlar iddia şuydu: Kamu kuruluşları verimsiz çalışanlar ve ekonomide önemli boyutlarda israfa neden olurlar. Bunun da nedeni, bu kuruluşların rekabet ortamında çalışmaması ve batma endişelerinin bulunmamasıdır. Özelleştirme rekabeti artırarak ekonomide verim artışlarına neden olacaktır. Evet iddia buydu. Esasında özel kuruluşların kamu kuruluşlarından daha verimli olduğu konusunda çok kesin deliller yoktu. Bu sav, bilimsel araştırmalarla değil de örnekler gösterilerek doğrulanıyordu. Herkes, politik müdahalelerin kamu kuruluşlarında fazla istihdama yol açtığını, başarısız kamu yöneticilerine hesap sorulmadığını görüyordu. Gene de, haklı olarak, özelleştirme "amaç" değil, verim artırmak için bir "araç" olarak savunuluyordu. Bu dönemde özelleştirme ile ilgili başarı kuralları da saptanmıştı: Özelleştirme kaynak yaratmak için değil verim artırmak için kullanılmalıydı.

⁸⁶ Özer Ertuna, *Radikal Gazetesi*, 6 Kasım 2000

Aynı yıllarda Türkiye de benzer iddialarla özelleştirmeyi savundu. Kamu kuruluşları "kanayan yara" olarak tanımlandı. Bu "belalardan" kurtulmanın tek yolu özelleştirme olarak ilan edildi. Esasında, Türkiye'de bu iddiaların hiçbir bilimsel dayanağı yoktu. Kamu kuruluşları Türkiye'de sanayileşme hamlesini başarıyla yürütmüşlerdi. Evet, ihmal ve politik müdahaleler sonucu kamu kuruluşları zarar ediyordu, fakat bu zararın gerçek nedeni onların borç batağına sokulmuş olmalarıydı. Bu kuruluşlar ekonomiye gelir, aş ve iş yaratıyordu. Bunlara rağmen, gerçek olmasa da, Türkiye'de özelleştirme, kamu kuruluşları karalanarak savunuluyordu. Diğer ülkelerde özelleştirme başarılarından söz ediliyor, Türkiye'nin bu yolda gecikmemesi gerektiği vurgulanıyordu.

Son birkaç yıldır, özelleştirme tamamen şekil değiştirdi. Türkiye özelleştirmeyi, verim artırmanın aracı olarak değil de, bütçe açıklarını kapatmaya yarayacak, "para" elde etmenin bir aracı olarak görmeye başladı. Özelleştirmenin başarıları ise satışlardan elde edilen paralarla ölçülmeye başlandı. Bu paralar da, borçlar değil, borçların faizlerinin ödenmesinde kullanılır oldu. "Kanayan yara" olarak tanımlanan kuruluşlar değil, en kârlı kuruluşlar satılmaya başlandı. IMF ise bir başka tür özelleştirmeyi Türkiye'ye empoze etmeye çalıştı: Her ne pahasına olursa olsun özelleştirme... Yani, özelleştirmek için özelleştirme. Türkiye'ye özelleştirme, yeni dünya düzenine ayak uydurmanın bir gereği olarak empoze edildi. Böylece, özelleştirmelerin sonuçları irdelenemez oldu.

Şimdi IMF kamu bankalarının özelleştirilmesi için diyor. Biz de, IMF'ye verdiğimiz niyet mektuplarında kamu bankalarını çok kısa bir süre içinde özelleştireceğimizi vaat ediyoruz. İşte bunu anlaması hiç mi hiç mümkün değil. Bir yandan özelleştirilen bankalar özel kesimin elinde batıyor. Bir yandan da devlet, bu batan bankaların açıklarını kapatıp çok kısa bir zamanda tekrar özelleştirme sözü veriyor. Batan bankalarla ilgili soruşturmalar sürdürülüyor, fakat batışların gerçek nedenleri saptanıp ortadan kaldırılmıyor. Bu da yetmiyormuş gibi, devlet, Türkiye ekonomisinin ve mali sektörün bel kemiği olan T.C. Ziraat Bankası'nı dağıtarak, parçalayarak özelleştirme hazırlıkları yapıyor.

Özelleştirme, Türkiye'de, aklın ve mantığın hudutlarını aşmaya başladı. Politikacıların müdahalelerinin kamu kuruluşlarını tahrip ettiği doğru. Bu nedenle, politikacıların müdahaleleri önleneneğine, kamu kuruluşlarının haraç mezat satılmasına gidiliyor. Bu, hırsızdan koruyabilmek için evi yakmaya benziyor. Kamu bankalarının verimsiz çalıştığı doğru. Fakat devlet güvencesiyle bu bankaları özel sektöre devretmek kuzuyu kurda teslim etmeye benziyor.

Anlamak gerçekten de zor. Batırılan bankaların ekonomiye maliyeti milyarlarca dolar tutacakmış. Devlet, eğitime ve sağlığa bile bu kadar para ayıramıyor. Ve de, daha önce yaptığımız hatalardan ders alınamıyor.

C. Ağır Maliyetler ⁸⁷

Ekonomi konularında her nimetin bir külfeti vardır. O nedenle, ekonomik performans değerlendirilirken elde edilen başarıların ne pahasına elde edildiğinin de bilinmesi gerekir.

Geçtiğimiz 2005 yılında elde ettiğimiz başarılar ve bu başarıların maliyetleri yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Önümüzdeki dönemlerde daha isabetli kararlar alabilmek için elimize gelen bu bilgileri iyi inceleyip, elde ettiğimiz başarıları ve yüklediğimiz maliyetleri iyi değerlendirmek zorundayız.

2005 yılının temel başarısı enflasyonun yüzde 10'ların altına indirmesi ve milli gelirin önemli oranda artması olarak tanımlanabilir. Her ne kadar bu başarıların sürdürülebilirliği tartışılacak bir konuysa da, biz, şu anda bu tartışmalara girmeyelim; bu başarıların arkasındaki nedenleri ve bu başarıların maliyetlerini incelemeye çalışalım. Elde ettiğimiz başarıların arkasında yatan temel etkenlerden biri dövizin ucuzlatılmasıdır. Dövizin ucuzlatılması hem fiyat artışlarını frenlemekte, hem de "rakamsal büyümeye" katkı yapmaktadır. 2005 yılında dövizin ucuzlaması ithal malların fiyatlarını düşürmüş, yerli sanayi de ucuzlayan ithal girdilere kayarak fiyatlarını düşük tutabilmiştir. 2005 yılının milli gelir artışlarının önemli bir kısmı da ithalat vergilerindeki artıştan, ithalatın neden olduğu ticari kazançlardan kaynaklanmaktadır.

Dövizin ucuzlaması ve Türk parasının değerlenmesinin maliyetleri çok ağır olmuştur. Dövizin ucuzlaması sonucunda ithal mallarına kayış, 2005 yılında dış ticaret açıklarını 40 milyar doların üzerine çıkarmıştır. Türkiye ürettiğinden çoğunu tüketen bir ülke haline gelmiştir. Özellikle ara mallarında ithalata kayış pek çok KOBİ'yi ve tarım sektörünü zora sokmuştur. Ayrıca, dış ticaret açıklarımıza diğer döviz gelir ve giderlerimizi eklediğimizde, 2005 yılında, dış ödemeler açıklarımız 23 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Bu da, 2005 yılında Türkiye'nin dış borçlarındaki net artış anlamına gelmektedir. 170 milyar dolara ulaşan dış borçlarımız ve Türkiye'de 40 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilen sıcak para Türkiye ekonomisini dışa bağımlı kılmaktadır.

Türkiye dış ödemeler açıklarını, ülkeye para ile para kazanmak için gelen, borsaya ve devlet kağıtlarına yatan sıcak para ile kapatmak zorunda kalmaktadır. Türkiye'de, enflasyonun düşmesine rağmen devlet kağıtlarının faizlerinin yüksek tutulması, sıcak paranın ülkeyi soymasıyla sonuçlanmaktadır. Bu soygun Türkiye'nin hatta hiç bir ülkenin taşıyamayacağı kadar ağır bir yüküdür. Bunu rakamlarla, basitleştirerek açıklamaya çalışacağım.

2005 yılında Türkiye'de yaklaşık 40 milyar dolar sıcak para bulunmaktaydı. Bu

⁸⁷ Özer ERTUNA, *KOBİ Girişim*, Mart 2006.

para kısmen borsaya kısmen de devlet kağıtlarına yatırılmıştır. 2005 başında dolar kuru 1,396 YTL/\$ düzeyinde olduğundan, 40 milyar doların 55,84 milyar YTL satın alarak devlet kağıtlarına yattığını kabul edelim. 2005 yılında devlet kağıtları yüzde 16.9 faiz ödediğinden, bu para yıl sonunda faiziyle birlikte 65,28 milyar YTL'ye ulaşacaktır. 2005 sonunda dolar kuru 1,346'ya düşmüştür. Yıl sonunda sıcak para, bu kur üzerinden dolara döndüğünde 48,5 milyar dolar satın alacaktır. Yani, Türkiye'deki yüksek faizler ve döviz ucuzlaması sonucunda, 2005 yılında sıcak para, ana paraya dokunmadan, Türkiye'de yüzde 21.2 düzeyinde, yani 8,5 milyar dolar para kazanmıştır.

Bunun ne denli büyük bir kayıp olduğunu göz önüne sermek için birkaç hatırlatma yapalım. Türkiye'nin en büyük projelerinden biri Güneydoğu Anadolu Projesi'dir (GAP). Bu proje Türkiye'nin 34 yıllık projesidir. Projenin toplam maliyeti 32 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Bunun yaklaşık yarısı harcanarak bugünkü barajlar ve sulama sistemleri kurulmuştur. Sıcak paranın 2005 yılında Türkiye'ye maliyeti GAP'a yaptığımız yatırımın yarısıdır. Şunları da hatırlayalım. Türkiye Türk TELEKOM'un yüzde 55 hissesini 6,6 milyar dolara, Cumhuriyet tarihinde yarattığı en büyük kuruluş olan TÜPRAŞ'ın yüzde 51 hissesini 4.1 milyar dolara, dev ERDEMİR'i 2,8 milyar dolara satmıştır. Yukarıda gösterdiğimiz gibi, sıcak paranın Türkiye'ye bir yıllık maliyeti 8,5 milyar dolar dolaylarındadır. Ve bu sıcak para Türkiye'nin dış ödemeler açıklarını kapatmak için kullanılmakta, Türkiye'nin üretmeden tüketmesine yaramaktadır.

D. Her beş üniversiteliden biri işsiz ⁸⁸

Bugün dünya, çözümlenmesi gereken çok çetin sorunlarla karşı karşıya: doğanın dengelerinin bozulması, enerji ve su kaynaklarının yetersizliği, giderek kövrüklenen medeniyetler çatışması bunlardan ilk akla gelenleri. Ama, bunlardan da önemli olan, acil çözüm bekleyen, dünyanın sosyal yapısını tahrip eden sorun işsizlik. Her geçen gün artan işsizlik. Dünya genelinde bakacak olursak, günümüzde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gizli ve açık işsizliğin yüzde 30'lara yükseldiğini, gelişmiş ülkelerde ise yüzde 4 ile 12 arasında seyrettiğini görüyoruz. Dünyanın en zengin ülkesi olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletlerinde işsizlik yüzde 5.1 dolaylarındaymış. Bu rakam dünya standartları çerçevesinde pek ürkütücü görünmüyor, fakat sonuçları çok endişe verici: Resmi istatistiklere göre Amerika'da 37 milyon yoksul, 11 milyon dört yüz bin açlık çeken insan var. Yine 2005 yılında Avrupa Birliğinde işsizlik oranı yüzde 9.4. Bu oran ülkeden ülkeye fark ediyor. Almanya'da işsizlik oranı yüzde 11.6.

⁸⁸ Özer ERTUNA, KOBİ Girişim, Nisan 2006.

Bugün Türkiye'de işsizlik oranının yüzde 10 dolaylarında olduğu hesap ediliyor. Eksik işsizlik diye tanımlanan işsizlikle birlikte bu oran yüzde 14'e yükseliyor. Tabii bu oran bölgeler, yaş grupları ve okuma düzeyleri açısından farklılıklar gösteriyor. Üniversite mezunları arasında her beş kişiden birinin işsiz olduğu tahmin ediliyor. Bu işsizliğin yarattığı sosyal tahribatları bir düşünün.

İşsizliğin dünya çapında yayılması teknolojik gelişmeler ve küreselleşmeden kaynaklanıyor. Teknolojik gelişmeler istihdam alanlarını hızla daraltıyor. Bir örnek verelim: 22 Kasım 2005'te Almanların güçlü şirketi Deutche Telecom bir yatırım bülteni yayınlamıştı. Şirket 3.3 milyar Euro yatırım yaparak 32 bin işçisini işten çıkaracağını ilan ediyordu. 32 bin işçi, bunların bakmakla sorumlu oldukları insanları da hesaba katarsak, nereden baksanız 100 bin kişinin hayatını etkiler. İlginçtir, bu haber ekonomik çevrelerde mutlulukla karşılandı; çünkü bu "masraf" tasarrufları sonucu şirket kârları artacaktı.

Küreselleşme akımları da zengin ülkelerde işsizlerin sayılarını arttırmakta. Küreselleşme kuralları çerçevesinde marka yaratmış olan zengin ülke şirketleri mallarını ücretlerin düşük olduğu ülkelerde ürettirerek kârlarını arttırabiliyorlar. Bu da kendi ülkelerinde işsizliği körüklüyor. Amerika'da bu tür işsizlik çok artmakta. Amerikalı Çin'de üretilen Amerikan mallarını "çalınan istihdam" olarak tanımlıyor; bunu engellemek için çareler arıyor, "Amerikan Malı Kullan" kampanyaları yürütüyor. Çin gibi gelişmiş ülke markalarına fason üretim yapan ülkeler, durumu stratejik üstünlük yaratmak için de kullanabiliyor. Örneğin, Amerikalılara uzunca bir süre fason üretim yapan Çin'in BenQ şirketi, teknolojiyi kapıp, hızla geliştirip küresel bir üstünlük yakalayabiliyor. Örneğin, BenQ şirketi Haziran 2005'te Siemens'in cep telefonları kısmını satın alıp bir teknoloji devi oldu.

Türkiye'ye bakacak olursak, istihdam yaratma konusunda, dünyada çekilen sıkıntılara ek olarak kendimize ilave sorunlar yaratmakta olduğumuz hemen anlaşılıyor. Teknolojik gelişmeler nedeniyle Türkiye'de de yeni yatırımlar istihdam yaratmıyor. 1988 yılında Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşunda 702 bin kişi çalışmaktaydı. 2004 yılına gelindiğinde 500 büyük firmada 531 bin kişi çalıştığını biliyoruz. Türkiye'de istihdam yaratan şirketler büyük şirketler değil, küçük ve orta büyüklükteki şirketler, yani KOBİ'lerdir. Ancak, Türkiye TL'nin aşırı değerlenmesine neden olan politikalarla, KOBİ'lerin istihdam yaratma potansiyellerini de kısıyor. Çin küresel güç olma stratejisini oluştururken parasının uluslararası değerini düşük tutuyor. Türkiye bunun tam tersi parasının aşırı değerlenmesine imkan tanıyor. Türkiye, güçlü markalara fason üretim yaparak küresel üstünlük yaratma stratejisi geliştireceğine, TL'ye aşırı değer kazandırarak işçisinin döviz cinsinden ücretlerini yükselterek, markaya sahip Türk şirketlerinin dahi üretimlerini Balkanlara ve Çin'e kaydırmaya zorluyor. TL aşırı de-

ğerli olmasa, neresinden baksanız, bugün Türkiye'de döviz cinsinden ücretler yüzde 25 daha düşük olurdu. TL'nin aşırı değerlenmesinin etkisi burada kalmıyor: Nihai mal üreten Türk şirketleri, ucuzlayan ithal mallarıyla rekabet edebilmek için, ara mallarını Türk KOBİ'lerinden alacaklarına ithal ediyor. Bu da üretim ve istihdam kaybı anlamına geliyor.

Dünya istihdam yaratma konusunda çok ciddi sorunlarla karşı karşıya. Kimi ülkeler bu sorunları stratejik avantaja çevirebiliyor. Türkiye'de de KOBİ'ler bunu yapabilecek güçte. Ama, her ne hikmetse Türkiye TL'nin aşırı değerlenmesine izin vererek bunu engelliyor.

E. Yoksulluk daha fazla sürdürülemez ⁸⁹

Kanımcı, 21. yüzyıl, ya insanların pek çok sorununa çözüm bulduğu, sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal düzenin kurduğu bir yüzyıl, ya da insanlığın sonu olacak. Bugün pek çok şeyin sürdürülemez olduğu açık seçik ortaya çıkmış bulunuyor. Dünyada yoksullar ile zenginler arası uçurum giderek genişliyor. Her geçen gün yoksulların sayısı artıyor. Dünyanın en zengin 50 kişinin gelir düzeyi, en fakir 416 milyon kişinininkinden daha çok. Dünya nüfusunun yüzde 40'ı, yani 2.5 milyar kişi, dünya gelirinin sadece yüzde 5'ini elde ediyor. Günde 2 dolardan az gelir ile yaşamaya çalışıyor. UNDP'nin hazırladığı, 2005 Yılı İnsan Gelişme Raporu'nda, bugünkü trendler devam ettiği takdirde, 2015 yılında dünyada 815 milyon kişinin açlık düzeyinde yoksul olacağı yazıyor. Bu trend sürdürülemez. Veciz bir atasözümüz var: "Kimi yer kimi bakar; kıyamet ondan kopar." Bu çok doğru. Gelir dağılımı sorununu çözmeden dünyanın sosyal bir huzura kavuşması mümkün değil. Ama, gelir dağılımı sorunu nasıl çözülecek? Bir an için dünyada herkesin Avrupa Birliği gelir ve tüketim standardına ulaştığını kabul edelim. Bunun sağlanabilmesi için dünya kaynak ve imkanlarının ikiye katlanması lazım. Hele hele tüm insanlar ABD vatandaşları düzeyinde tüketim yapacak olsa, iki değil, beş dünyaya ihtiyacımız var. Oysa, zengin ülkelerin bugünkü tüketimiyle dahi dünya hızla tüketiliyor.

Bir zamanlar yoksulluğun önlenmesi için daha fazla gelir yaratmak gerektiğine inanılırdı. Artık gelir düzeyinin artmasının yoksulluğu azaltmadığı açık seçik biliniyor. Örneğin, günümüzde, ABD en zengin ülke. Tüm dünyada olduğu gibi, ABD'de de gelir dağılımı giderek bozuluyor ve yoksullar artıyor. Resmi verilere göre, 2005 yılında ABD'de 37 milyon yoksul kişi bulunuyor. Bu rakam, 290 milyon kişi olan nüfusun yüzde 12.7'si. 2000 yılından bu yana 7 milyon Amerikalı yoksullar ordusuna katılmış. Yoksulluğun etkisinde bulunan çocuk oranı daha yüksek; yüzde 17.8. Bu oran diğer sanayileşmiş ülkelerdeki çocuk yoksulluğu oranının 2-3 katı. 2003 yılında, ABD'de 45 milyon insanın temel bir

⁸⁹ Özer ERTUNA, KOBİ Girişim, Mayıs 2006.

sağlık sigortası bulunmadığı biliniyor. Yoksulluk deyince, eskiden akla Afrika ülkeleri gelirdi. Şimdi yoksulluk tüm ülkelerin derdi. Uygulamaya çalıştığımız ekonomik sistemden kaynaklanıyor.

Yoksulluk ve gelir dağılımı bozukluğu, Türkiye'nin de temel sorunlarından biri. Uluslararası istatistiklere bakarsak, Türkiye'de gelir düzeyi oldukça hızlı artıyor. Fakat yoksulluk daha da hızlı artıyor. 2002 yılında Türkiye'de günde 2 dolardan az gelirle yaşama savaşı verenlerin nüfusa oranı yüzde 10,3 iken, 2003 yılı sonunda yüzde 18,7'ye çıkmış bulunuyor.

1990 yılından bu yana UNDP, ülkeler için "İnsan Gelişme Endeksi" hazırlıyor. İnsan Gelişme Endeksi hesaplamasında gelir, eğitim ve sağlık gibi unsurlar hesaba katılıyor. UNDP'nin 2005 Yılı İnsan Gelişme Raporu'nda, Türkiye'nin durumu hiç de iyi değil. 2003 yılında Türkiye, "İnsan Gelişme Endeksi" sıralamasında, dünyada, listeye alınan 177 ülke arasında 88'inci sırada. Norveç bu listenin başında yer alıyor. AB ülkelerinin hemen hemen hepsi ilk sıralarda. Komşularımızdan Yunanistan, bu listede 24'üncü, Bulgaristan 56'ıncı ve Romanya 69'uncu. Tekrar belirteyim: Türkiye 88'nci sırada.

Artık dünyada bir uyanış var. Gelişmiş ülkeleri kopya ederek, onların öncelikleriyle yoksulluğun azalması, hatta arttığı çok iyi biliniyor. Aynı şekilde, bugünkü şekliyle, dış ticaretin liberalleşmesinin ve dış ticaretin artmasının da yoksulluğun giderilmesinde yararı dokunmuyor. Serbest ticaret değil, adil bir ticaretin gelişmesinin gerektiği artık geniş çevrelerde benimseniyor. ABD dahil, gelişmiş ülkelerin kendi tarımlarına sübvansiyon uygulayarak fakir ülkeleri zor duruma soktukları açık seçik biliniyor.

Evet, yoksulluk konusunda dünyanın çok ciddi sorunları var. Ve de, dünya çözümler arıyor. Türkiye'nin de sorunun önemini kavrayıp, hiç vakit kaybetmeden çözüm arayışına girmesi gerekiyor. Türkiye'nin başarılı olması için de ABD ve AB'den reçeteler alması değil, kendi çözümlerini kendi yaratması gerekiyor.

F. Bu iş nereye kadar gider? ⁹⁰

Çok başarılı bir iş adamıyla konuşuyorum: Üretim tesislerinin bir kısmını yurt dışına kaydırmış, diğerlerini de kaydırmanın planını yapıyor. Çok başarılı bir şirket yöneticimizi dinliyorum: "Bu kurlarla yurt içinde üretim yapmak imkansız hale geldi diyor". Evet, bu rekabet dünyasında, Türk parası aşırı değerlenmeye devam ettiği sürece, şirketlerimiz ayakta kalabilmek için, isteseler de istemeseler de, ara mallarını yurt dışında yaptırmak veya üretimden vazgeçip ithal etmek zorunda. Yatırım çekiciliği raporlarını inceliyorum: 2001-2005 Türkiye yatırım çekiciliği bakımından Romanya'dan sonra Güneydoğu Avrupa'da ikinci ülke. Çekiciliğin sebebi de "iç pazar"; yani Türkiye'ye mal satmak. Raporun

⁹⁰ Özer ERTUNA, KOBİ Girişim, Mart 2007.

açıklaması da aynen şöyle: "Türkiye'deki işgücü maliyetleri, Romanya ve Bulgaristan'daki kadar olumlu algılanmıyor." Türk şirketleri üretim için yurt dışına kaçarken, yabancıların üretim için Türkiye'yi cazip bulması beklenemez.

Rakamlar çok açık ve net. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre, 2003 yılı başından bu yana dört yıl içinde Türkiye'de yüzde 41.6 enflasyon yaşanmış. Yani Türkiye'de malların fiyatları bu kadar artmış. Aynı dönemde döviz kurları artmamış, dolar kuru yüzde 12.3 düşmüş. Yani dolar yüzde 61,5 ucuzlamış. Ülke içinde para satılma gücünü kaybederken, her şey pahalılaşırken, döviz ucuzlamış. Ucuzlayan dövizle her şeyi yurt dışından satın almak kazançlı hale gelmiş. Biz de, 2006'nın ilk 10 ayında, yurt dışından 112 milyar dolarlık mal ithal edip sadece 67 milyar dolarlık mal ihraç etmişiz. Dış ticaret açığımız 10 ayda, 44,5 milyar dolar. Yani, biz 44,5 milyar dolarlık üretmediğimiz malı, borçlarımızı arttırarak afiyetle yemişiz.

Yine TÜİK verilerine bakıyoruz. 2003 yılı başından bu yana Türkiye'de, özel imalat sanayiinde, enflasyondan arındırılmış işçi ücretleri yüzde 5,5 artmış. Yani 4 yılda, Türkiye'de milli gelir yüzde 30 dolaylarında artarken, işçi ücretlerinde sadece yüzde 5 artış olmuş. Ama, döviz ucuzladığından, dört yılda işçi ücretleri, dolar bazında yüzde 53,8 artmış. Yani işçi, mukayeseli olarak gelir kaybına uğrarken yüzde 53,8 pahalılaşmış.

İmalatlarını yurt dışına kaydırabilen, ara mallarını yurt dışından satın alan şirketler henüz bu gelişmelerden kötü etkilenmiyor. Hatta kazançlı çıktıklarını düşünüyorlar. Ama, imalat yurt dışına kaydıka, ara mallar yurt dışından alındıkça, bu malları Türkiye'de üreten KOBİ'ler çaresiz kalıyor. Türkiye bu üretimin yarattığı ücretleri, bu üretimin yarattığı geliri kaybediyor. Kaybedilen gelir yavaş yavaş tüketime yansınca bunun durgunluk yaratması kaçınılmaz bir şey. Durgunluk etkilerinin hemen ortaya çıkmamasının kimseyi yanıltmaması gerekir. Artan taksitli satışlarla ve kredi kartı kullanımıyla durgunluk ertelenebiliyor. Ama, gelir düşerken borçlanmaların ve kredi kartı kullanımının artması da, başka sorunları beraberinde getiriyor.

Biraz durup düşünelim: Başarılı iş adamlarımız üretimlerini başka ülkelere taşıyorsa, başarılı yöneticilerimiz, artık Türkiye'de üretim yapma imkanı ortadan kalkıyor diyorsa bu ne anlama gelir? Bunun cevabını da hepimiz biliyoruz. Üretim yapılmadığında gelir de yaratılmaz. Üretim yapmadan, gelir yaratmadan borçlar da ödenmez. Borçları ailenin gümüşünü satarak ödemek de çözüm yaratmaz. Hele hele, borçlarımızı ödemek için üretim tesislerinizi de satıyorsanız, ileride o tesislerinizin gelirlerinden de mahrum kalacağınızı bilmeniz gerekir.

Yazımıza bir soru ile başladık: Bu nereye kadar gider? Olayın önemini kavrar da çözüm yaratırsak, bu şartlar çok olumlu bir yola dönüşür. Ama hala sorunları görmemekte direnirsek, fazla uzağa gitmez. Başarılı yöneticilerimizin ikazlarının bizi uyandırabilmesini diliyorum.